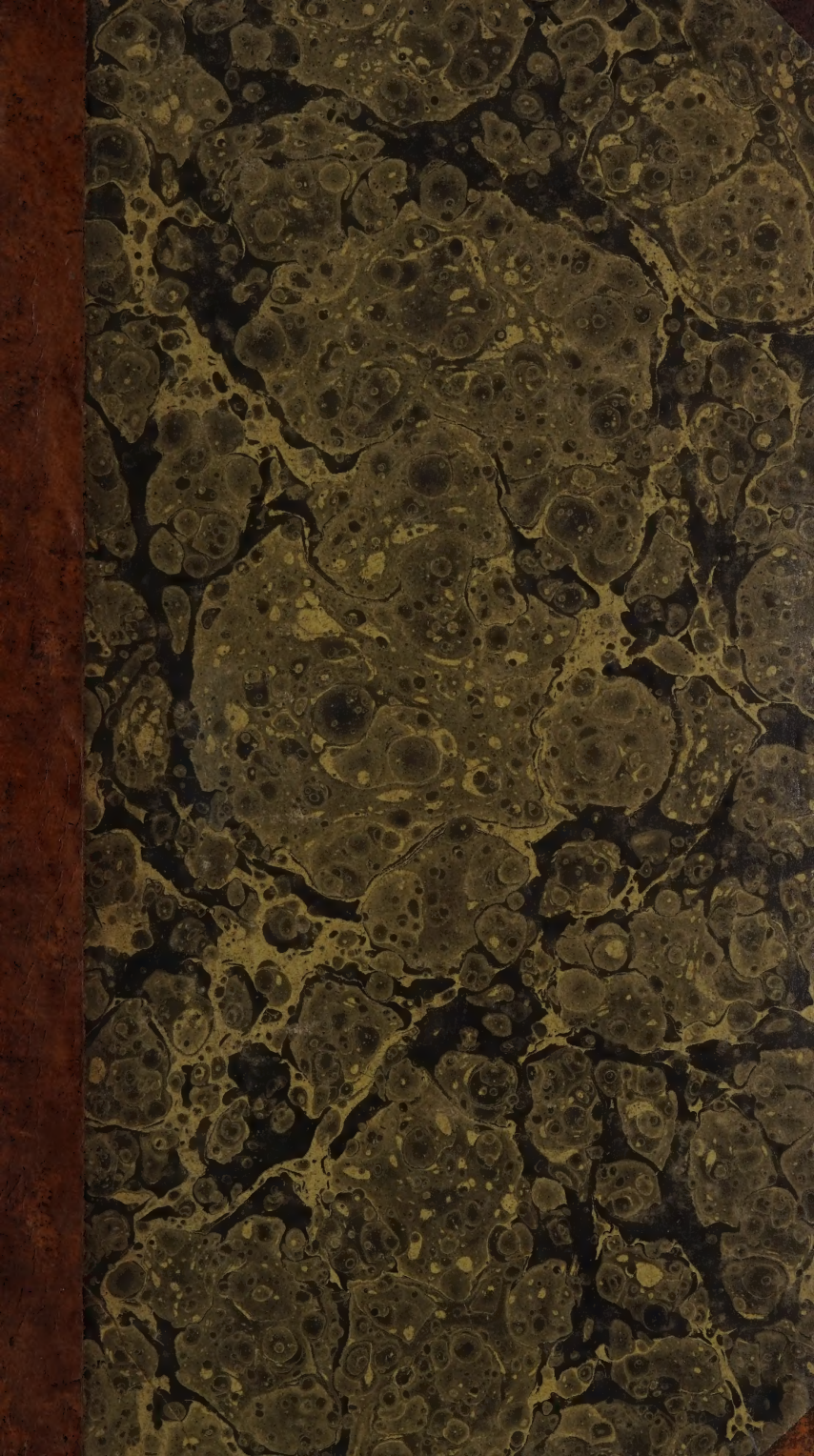
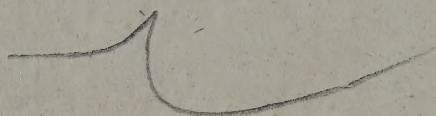

IV. a. 106 ^B

37046/B

P R O E V E

E E N E R

T H E O R I E

V A N D E W E R K I N G

D E R

CONTAGIA ACUTA.

P R O E V E

DEEL

T H E O R I E

V A N D E W E R K I N G

DER

C O N T A G I A A C U T A

P R O E V E

M E N S C H E L I J K L I C H A A M

IN

DE A L G E M E E N E B E H A N D E L I N G D E R D A A R T E

V O O R T V A L O E N D E Z I E K T E N

D O O R

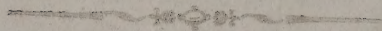
DE

A. M O L L.

Med. Doct., lid van het Koninklijk Genootschap
van Kunsten en Wetenschappen, en prak-
tijkend Staat- Geneesheer enz.

TE

A M S T E R D A M.

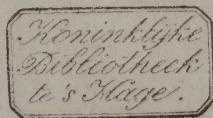

TE N I J M E G E N.
Bij C. J. van GOOR & Zoon.
MDCCCXV.

P R O E V E
E E N E R
T H E O R I E
V A N D E W E R K I N G
D E R
C O N T A G I A A C U T A
O P H E T
M E N S C H E L I J K L I G C H A A M
E N
D E A L G E M E E N E B E H A N D E L I N G D E R D A A R U I T
V O O R T V L O E I J E N D E Z I E K T E N S
D O O R
A . M O L L ,
*Med. Doct., Lid van het Utrechtsch Genootschap
van Kunsten en Wetenschappen, en prak-
tizerend Stads - Geneesheer enz.*
T E
N Y M E G E N .

T E N I J M E G E N ,
Bij C. J. VAN GOOR & Zoon.

MDCCCXV.

Si quis dicit optimum esse navigare: deinde negat navi-
gandum in eo mari, in quo naufragia fieri soleant, et
frequenter subitae tempestates sint, quae rectorem in con-
trarium rapiant: puto, hic me vetat navem solvere, quam-
quam laudat navigationem.

SENeca.

A A N

DEN WEL-EDELEN
ZEER GELEERDEN HEER,
JAN MATTHYS VAN ROGGEN,

DOCTOR IN DE GENEESKUNDE,

LID VAN HET UTRECHTSCH
GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN,

E N

PRAKTIZEREND GENEESHEER

ZEER GEACHT COLLECK

T E

N Y M E G E N .

Geneesheer de meening, als of mijn or-
denz. beid van dat gewigt ware, dat hij niet-
diende met den naam van eenen verdrant-
telijken Geneesheer op het voorhoofd te
pronken: blootelijk de zucht, om de eerste
gelegenheid waartemmen, om de hulde wij-
net, erkentelijkheid, openlijk, toetsongeen
aan den man, die, onder het bestuur van
den Grooten Regent der aller dingen, wij,

ZEER

ZEER GEACHT COLLEGA!

Geenszins de meening, als of mijn arbeid van dat gewigt ware, dat hij verdiende met den naam van eenen verdienstelijken Geneesheer op het voorhoofd te pronken: blootelijk de zucht, om de eerste gelegenheid waartenemen, om de hulde mijner erkentelijkheid openlijk toetebrengen aan den man, die, onder het bestuur van den Grooten Regeerder aller dingen, mij,

nu twee jaren geleden, door zijne broederlijke hulp en onvermoeiden ijver van eenen besmettelijken typhus reddede, veroorzaakt deze Opdragt.

Moge daarom, zeer geacht Collega! dit gering blijk mijner achting U welgevallig zijn onder de welriekende geuren des wijrooks, welke U dagelijks door zoo velen, om dergelijke redenen, op het outer der Dankbaarheid wordt ontstoken!

Uw Dienstvaardige Ampt-
25 Februarij genoot

1815.

A. MOLL.

V O O R R E D E.

Deze proeve is haren oorsprong verschuldigd aan een paar voorlezingen in een zeer vriendschappelijk Genees- en Heelkundig Gezelschap binnen deze Stad. Mijne gedachten ontvingen den eersten prikkel van de gelukkige aanwending der algemeene en ruime aderlatingen in eenige gevallen van door dollen-honds-beet veroorzaakte waternrees: zij werden in werking gehouden

door het lezen der laatste meestgebruikelijke geneeswijze van den typhus bellicus, welke in de jaren 1812 en 1813 in Germanien's streken gewoed heeft: zij bragten eindelijk deze theorie te voorschijn.

Gunstig onthaal bij mijne toehoorders deed in mij het begrip geboren worden, om dezelve aan het publiek voortedragen en de meening, dat mijn voortedragen gevoelen in vele deelen overeenstemde met dat van grootere mannen en wel inzonderheid met het door den verdienstelijken Leidschen Hoogleeraar KRAUSS, in zijne onlangs uitgekomene verhandeling over de Veepest, gestelde, deed mij eindelijk geheel tot de uitgave besluiten.

Ik geef dezelve over als eene schets, daar ik overtuigd ben, dat tot de juiste behandeling eener zóó ingewikkelde stof een meer
in

in de verborgenheden der werkingen des Dierlijken Organismus doorgedrongene geest, en vooral ook eene uitgebreidere ervaring vereischt wordt. Verdient nu deze schets, naar het bescheiden oordeel van bevoegde regters, meerdere uitwerking, dan hervatten wij misschien nog eens, na rijkere empirische kennis opgedaan te hebben, dezen arbeid en leveren een vollediger tafereel.

Wordt deze schets daarentegen bevonden geene waardij te bezitten, dan — zal het ons zeker leed doen (welk Schrijver toch bezit geene eigenliefde, hoe zeer ook ieder die trachte te ontveinzen?) — doch ik zal het mij geduldig getroosten, de verstandige en welvoegelijke aanmerkingen ter harte nemen, en den schadelijken invloed pogen voortekomen, die eene verkeerde en éénzijdige theorie op de behandeling mijner

lij-

XII. V O O R R E D E.

lijders ligtelijk zoude kunnen hebben; mij nogtans het regt voorbehoudende, om mijne meening te volgen en te verdedigen, zoo lang' de tegengevoerde gronden door mij niet als overwigt hebbende mogten kunnen beschouwd worden.

De Hoogleeraar M A R C U S heeft in zijn werk, die Exantheme, vele nieuwe begrippen voorgedragen, en stelt de Contagia mede onder de voornaamste Causal-momenten der exanthematische koortsen: inde- daad behooren ook vele contagieuse ziekten onder de exanthematische; doch, daar bij sommigen nimmer, bij anderen niet altijd en bestendig, een exanthema waargenomen is, zoo kwamen eerstgenoemden mij voor wel degelijk eene afzonderlijke behandeling te verdienen.

Het is bij mij ook nog geenszins aange-

no-

nomen, dat het wezen der Exanthemata op ontsteking der huid alleen berust, en zoo gaat het mij met meer andere van 's Hoogleeraars meeningen: ik moet echter bekennen, het werk zelf niet te hebben gelezen en alleenlijk te kennen uit het breedvoerig verslag, daarvan in het 2.de stuk des II. Deels van de Jaarboeken der Genees-, Heel- en Natuurkunde des Genootschaps Arti salutiferae enz. gegeven.

Omtrent de korte schets der typhus-epidemie binnen Nijmegen moet ik nog het volgende aanmerken: ik heb door mijne betrekkingen een aanzienlijk getal lijdens aan deze ziekte gezien en behandeld: ik heb dezelve destijds naar gansch andere begrippen behandeld, dan de voorgedragene theorie bevat, destijds met zoo vele meer ervaren en beroemde mannen geloovende, dat typhus, febris nervosa, asthenica enz.

XIV V O O R R E D E .

niet alleen woorden van ééne en dezelfde beteekenis, maar ook koortsen van éenen en denzelfden aard waren, slechts door wijzigingen soms onder elkanderen verschilpende, zoodanig, dat alle deze koortsen steeds door de inciterende methode in het algemeen moesten worden behandeld en slechts nu en dan, uit hoofde van plaatselijke sthenische inflammation, eene plaatselijke levenswerkzaamheid verminderende, anti-sthenische behandeling voor eenen korten tijd konden toelaten; gelijk zulks dikwerf bij werkelijke febres nervosae met bijkomende pneumonien het geval is, als wanneer men, zoo als bekend is, bij eenen zeer hoogen graad van algemeene zwakheid, met vrucht plaatselijke bloedontlastingen, somwijlen zelfs algemeene, in het werk stellen kan: de ervaring heeft het tegendeel geleerd en ik heb mij daardoor niet af-

afgeschrikt gevoeld, om de gezegde schets met zeer geringe verandering op te geven, zoo als ik dezelve in den jare 1813 aan eenen Kunstbroeder, die mij deswege eenig berigt gevraagd had, heb toegezonden.

Hem, die, in den waan zijner onfeilbaarheid, van den zandberg zijner ingebeelde grootheid, op den Arts of Kunstbroeder, die, op het spoor der ervaring, van meening of gezigtspunt verandert, met verachting nederziet, roep ik alleenlijk de, in het vak der Geneeskunde nooit te vaak gebezigde, woorden van den beroemden KEMPER toe: »Quo plures invenerimus scopulos, eo melius mare, quod navigamus omnes cognoscimus, eo-
»que major spes est, fore, ut
»quam nos frustra quaesivimus
»ad veritatem viam, tandem ali-
»quando, nostris edocta naufraga-
» giis,

XVI V O O R R E D E.

»giis, felicior inveniatur posteri-
»tas.»

*Ik meende dit weinige ter verdediging
van de uitgave dezer theorie te moeten
zeggen en verzoek slechts nog de gunstige
verbetering van zoodanige feilen, als in druk
of spelling over het hoofd mogten zijn ge-
zien.*

PROE-

P R O E V E
E E N E R
T H E O R I E
V A N D E W E R K I N G
D E R
C O N T A G I A A C U T A
O P H E T
M E N S C H E L I J K L I G C H A A M

E N

DE ALGEMEENE BEHANDELING DER DAARUIT
VOORTSPRUITENDE ZIEKTENS.

I N L E I D I N G.

Wanneer wij de werking der buiten het
Menschelijk *Organismus* bestaande dingen op
hetzelve beschouwen, dan zien wij, bij iede-
ren opslag van het oog, de stelling bewaar-
heid, dat op iederen *prikkel*, op dat *Orga-*
nismus werkende, eene *tegenwerking* van
A de

de zijde des *Organismus* volgt -- eene tegenwerking, geëvenredigd aan de *grootheid* des werkenden prikkels, met betrekking tot de *receptiviteit*, voor denzelfven in het *Organismus* aanwezig: zóó werken lucht, licht, spijs en drank, enz. en brengen; naar gelang hunner verschillende geaardheid, verschillende tegenwerkingen des *Organismus* voort, welke in derzelver verschijnselen ons onder den algemeenen naam van *leven* bekend zijn en nu eens nader bijkomen aan, dan weder verder afwijken van dien toestand des levens, welken wij, als tot de noodzakelijke verrigtingen van het geheel en de *integriteit* der *Organisatie* het meeste geschikt, *gezondheid* noemen.

In dien behagelijken, gelukkigen toestand heeft steeds de juiste evenredigheid tusschen prikkel en *Organisatie* plaats, de *reactie* is op derzelver juiste hoogte, heeft hare juiste kracht, het geheele *Organismus* wordt opgewekt door die prikkels, welke de Natuur voor hetzelfde bestemde, tot eene zoodanige in alle deszelfs deelen evenredige en gelijkmatige *reactie*, als vereischt wordt, om uit dezelve het noodige voedsel en onderhoud voor de *Organisatie* te bereiden, en dezelve in hare volkomeene *integriteit* te bewaren. Eene zuivere

vere lucht, evenredig in hare bestanddeelen, geschikt voedsel in verschillende vormen, ontbinden zich in wel *geörganiseerde* longen, in eene behoorlijk bewerktuigde huid, in een werkzaam darmkanaal, en deelen aan het albesproeiende bloed die prikkelende hoedanigheid, juiste vloeibaarheid, behoorlijken warmtegraad en verdere eigenschappen mede, welke in hetzelfde vereischt worden, terwijl het in die *organen* tevens van overtollige en schadelijke bestanddeelen ontlast wordt: deze levensstroom vloeit met de juiste kracht naar alle de deelen des ligchaams en prikkelt op zijne beurt elk *orgaan*, hetwelk door zijne eigene en bijzondere form en menging en zijn daaruit ontspruitend *specifiek* leven, nieuwe *producten* daarstelt, wier prikkelkracht geëvenredigd is aan de opwekbaarheid der werktuigen, waarvoor zij bestemd zijn.

Wijkt daarentegen een dier natuurlijke prikkels van deszelfs natuurlijke hoedanigheid af, of werken er *vreemde* prikkels op het *Organismus*, dan wijkt ook de *tegenwerking* van hare gewoone baan en er doen zich aan ons oog levensverschijnselen op, die, of *sterker* of *zwakker* dan de gewoone — of onder elkanderen *onevenredig* zijn, en eenen toestand

stand van *disharmonie* daarstellen, dien wij met den naam van *ziekte* gewoon zijn te bestempelen. —

Het ligt in den aard der zamenstelling van het levend *Organismus* en in dien van elk bijzonder *orgaan*, dat het iederen prikkel, waarvoor het eene natuurlijke vatbaarheid of *receptiviteit* heeft, om zóó te zeggen, gunstig ontvangt, dat is, daartegen op eene behoorlijke wijze en met de vereischte kracht *tegenwerkt* en zóó de verschijnselen der *gezondheid* daarstelt; terwijl het intégendeel tegen elken prikkel, welke niet voor zijne bijzondere *receptiviteit* geschikt is, eene *tegenwerking* stelt, welke van de natuurlijke afwijkt, en dienen moet, om de inwerking des vreemden prikkels geheel van zich te verwijderen, of aan zijne bijzondere natuur gelijk te maken, te *assimileren*; — en het is in deze, uit den aard der opwekbaarheid voortvloeiende *reactie*, de verschijnselen van *ziekte* daarstellende, dat wij de zoogenaamde *genezende krachten der natuur* te zoeken hebben; dien ten gevolge, dat wanneer door deze *genezende tegenwerking* de vreemde prikkel niet verwijderd of *geassimileerd* wordt, maar den boventoon behoudt, deze de krachten des

Or-

Organismus uitput of de *Organisatie* verderft, vernietigt, zoodanig, dat de levensverrigtingen in het geheel of bijzondere deelen gebrekkig geschieden, hetgeen wij *Naziekte* noemen, of geheel en al ophouden, hetgeen den *Dood* daarstelt.

Onder de voor het *Organismus* vreemde en schadelijke prikkels nu komen, wanneer wij het groote aantal der door dezelve veroorzaakte krankheden opmerken, de *Contagia* of *Smetstoffen* zeer uitstekend voor, en het zijn gewisselijk onder hen de *Contagia acuta*, die onze aandacht het eerste treffen, -- stoffen, die met eene bijzondere hevigheid op het ligchaam werken en vaak geweldige verschijnselen te weeg brengen, welke ontstaan door de *reactie*, die zij in het gansche *Organismus* veroorzaken en die voornamelijk, bij verre de meesten althans, door het vermeerderde leven des vaatgestels kennelijk wordt. -- Wij noemen dit vermeerderde leven des vaatgestels alsdan *Koorts* en het gevolg daarvan is eene *abnormale reproductie* derzelfde stof -- deszelfden *abnormen products*, welke het eerst als schadelijke prikkel werkte: zoodanige koorts wordt ook daarom te

regt door den geleerden KAUSCH † *Reproductie-koorts* genoemd en zeer scherpzinnig door hem aangemerkt, dat de *Contagia acuta* zich door deze koorts van de *Contagia chronica* onderscheiden; nademaal de laatstgenoemden ook wel *somwijlen*, doch geenszins *bestendig*, van koorts vergezeld zijn, en deze koorts alsdan blootelijk het gevolg is van de prikkeling des *orgaans*, hetwelk zij aantasten, terwijl ons ook de ervaring leert, dat bij dezelve de *reproductie* des *Contagiums* ook zonder eenige koorts kan plaats hebben, zoo als blijkt in de *lues venerea*, *scabies* enz., om welke reden hij dan ook bij de *Contagia chronica* deze koorts — *Prikkelingskoorts*, (*Reizfieber*) — noemt, en zulks in tegenoverstelling der gezegde *Reproductie-koorts* bij de *acuta*.

Iets over de werking der *Contagia acuta* op het Menschelijk *Organismus* en de behandeling der daaruit ontspruitende ziekten willende zeggen, zoo zullen wij ons ook hier tot de zoodanigen bepalen, welke door zulk eene *Reproductie-koorts* gekenmerkt worden;

† Z. Journal der Pract. Heilkunde von HUFELAND u. HIMLY, 1814, XII Band, pag. 12 und folg.

den, na door de werking van eenig *Contagium* te zijn voortgebracht — terwijl wij die *Contagieuse* ziekten zullen daar laten, bij welke de Koorts, de wedervoortbrenging deszelfden *Contagiums* niet onvermijdelijk ten gevolge hebbende, alleen eene bijkomende omstandigheid, geen *wezentlijk* en *noodzakelijk Symptoom* is.

*

EERSTE AFDEELING.

*Over de werking der Contagia acuta op
het Organismus in het algemeen.*

§. 1.

Is het eene onloochenbare daadzaak, dat op elken aangebragten prikkel *tegenwerking*, *reactie*, des *Organismus* volgen moet, dat deze *reactie* heviger moet zijn, naar mate de prikkel *quantitativé* of *qualitativé* sterker werkt; — dat de sterkere werking des prikkels, met betrekking tot deszelfs *qualiteit*, afhangt van zijne meerdere of mindere *homogeneïteit* of *heterogeneïteit* aan de *Organisatie*, waarop hij wordt aangebragt; voorts, dat alle Smetstoffen (*Contagia*), en wel inzonderheid de *acuta*, *heterogene* prikkels zijn voor de Dierlijke Or-
ga-

ganisatie, blijkens de wanorden, die zij in dezelve doen geboren worden en welker verschijnselen wij *contagieuse ziekten* noemen, — zoo behoeven wij ons over derzelver *producten* minder te verbazen, dan wel, in die der *acute contagieuse ziekten* althans, met welgevallen eene *gelijkaardigheid* optemerkten, welker beschouwing ons welligt tot eene juistere kennis en gegronde behandeling dier ziekten leiden kan.

§. 2.

Elk *Contagium*, dat onder de *acuta* behoort, van wat aard dan ook overigens zijnde, strekt, zoodra het zich tegen het *Organismus* rigt, aan hetzelfde ten prikkel: dit, deszelfs *heterogeneïteit*, nu eens vroeger, dan eens later, gevoelende, werkt denzelven tegen, tracht hem te verwijderen, of, zoo mogelijk, aan zijne eigene bestanddeelen gelijk te maken, te *assimileren*, — en de *ziekte-verschijnselen* zijn het natuurlijk gevolg dezer poging.

§. 3.

Naauwelijks is de *Smetstof*, lang' genoeg ter harer ontwikkeling, in het ligchaam opgenomen geweest, of buitengewoone ver-
A 5
schijn-

schijnselen doen ons haar aanzijn bespeuren. Lusteloosheid, matheid, traagheid, met andere verschillende *symptomen*, door de soortelijkheid, door de *specificiteit* des *contagiums* gewijzigd, verwittigen ons van derzelve werking en wij willen uit dien hoofde dit *eerste* tijdperk het *stadium contagionis* noemen.

§. 4.

Doch naauwelijks hebben wij door die *symptomen* het aanwezen der Smetstof en hare aanvankelijke werking in het ligchaam ontwaard, of al spoedig vertoont zich de tegenwerking des *Organismus* in alle hare kracht. — Sneller vliet het bloed door de vaten naar alle deelen heen, als wilde het ter verdrijving des gevaarlijken vijands kracht en *energie* naar alle kanten verspreiden; een verhoogd leven, eene grootere *activiteit* schittert in het als ontstokene oog, in de gloeiende kleur des gelaats, in de droogheid des monds, in de verhoogde warmte der huid, in de vermeerderde snelheid en volheid van den pols, in de krachtdadigere werking van sommige *organen* of stelsels, ten koste der verminderde werkzaamheid van anderen, op welke de vreemde prikkel minderen indruk

maak-

maakte. Hier zeggen wij is de ziekte in het tweede tijdperk, aan hetwelk wij den naam van *stadium reactionis Organismi* zullen geven.

§. 5.

De *Smetstof* nu door de voorafgegane *reactie* door het geheele *Organismus* omgevoerd, in oneindige fijnere deeltjes verdeeld, op dien weg eenigzins reeds ontwikkeld, ziet zich, grootendeels althans, naar dat of die *organen* gevoerd, welke voor hare bewerking het meest geschikt zijn, om aldaar op eene eigenaardige wijze te worden afgescheiden, — terwijl *misschien* ook wel een gedeelte *geassimileerd* wordt. In de meeste gevallen, als in de *Uitslags-ziektens*, geschiedt deze *secretie*, voor een gedeelte ten minsten, onder ons oog — wij zien zich de *pok*, de *mazel*, de *scharlaken-vlak*, de *pestbuil* vormen; — in sommige gevallen daarentegen nemen wij ze in het geheel niet of slechts somwijlen en op eene onvolmaakte wijze waar, zoo als in den *typhus*, de *hydrophobie*, (ten ware, naar het gevoelen van KAUSCH *, HILDEBRAND **, REUSS ***, in den *typhus* de

* 1. 1.

** HILDEBRAND, über den anst. Typhus, p. 12, 13.

*** Salzb. Med. Chir. Zeit. 1814, n.º 65.

de *petechiae* voor iets soortgelijks gehouden mogen worden, hetgeen ons nog niet duidelijk genoeg is).

Minder hevig wordt gemeenlijk nu de *reactie* des *Organismus*, daar de schadelijke prikkel deszelfs edelere deelen begint te verlaten en zich meer uitsluitenderwijze tot een min *heterogeen orgaan* bepaalt, hetwelk door deszelfs bijzondere form en menging boven anderen tot deszelfs ontvangst en bearbeiding geschikt is; slechts het nog overige des *contagiums* prikkelt hetzelve tot die werking aan, welke noodig is om het overgeblevene langzamerhand langs dien zelfden of andere wegen naar buiten te voeren, om in de *emuntoria*, in de meeste gevallen vooral in de huid, die werkzaamheid te doen geboren worden, welke tot de volkomene *secretie* of *assimilatie* des *abnormen products* vereischt wordt: zóó vult zich de *pok* in dezen tijd en vertoont ons het duidelijkst dit *derde* tijdperk, hetwelk wij met de benaming van *stadium maturitatis* willen bestempelen. Is echter, vóór het einde van dit *stadium*, nog eene geruime hoeveelheid der Smetstof in den stroom der vochten overgebleven, zoo strekt deze nogmaals op nieuw aan het *Organismus* ten prikkel, en doet andermaal eene sterkere

re-

reactie geboren worden, waardoor de Smetstof verder afgezonderd wordt, en in deze *reactie* bestaat die verheffing van koorts, welke wij inzonderheid bij de *kinderpokken* dikwerf waarnemen en die de *etteringskoorts* pleegt genoemd te worden.

Gedurende dit tijdperk en vervolgens ontwikkelt zich, onzes inziens, het tweede *stadium*, waarvan de voortreffelijke HUFELAND * spreekt, en hetwelk — (om zijne eigene woorden te behouden) — »*mehr den*
»*Karakter des nun in das organische Leben*
»*selbst aufgenommenen Stoffs und seiner*
»*Eigenthümlichkeit hat.*»

§. 6.

Eindelijk loopt dit geheele *proces* ten einde; de afzonderende en uitvoerende *organen* zonderen den schadelijken prikkel, de Smetstof zelve, met alle derzelver eigenaardige hoedanigheden, af en brengen ze buiten het ligchaam; terwijl het onschadelijke wederom in hetzelfde opgenomen wordt. Nu zien wij de zoogenaamde *critische ontlastingen* plaats grijpen, nu eens meer, dan eens minder, soms in het geheel niet voor onze

* Journal der Prakt. Heilk. von HUFELAND und HIMLY 1814, Junius. —

zinnen waarneembaar: in dezen tijd zien wij bij de *pokken* de opdrooging, bij de *mazelen* de afschilfering, bij de *scharlaken-kóorts* de ontvelling — in dezen tijd zien wij de *besmetting* van anderen, op dit tijdstip, naar luid der ervaring, bij uitstek duidelijk en ons eene reden opleverende, om dit *vierde* tijdperk, het *stadium reproductionis* te noemen.

§. 7.

Is dit volbragt, heeft de werking des vreemden prikkels, des *Contagiums*, opgehouden, zoo houdt ook de geheele buitengewoone *reactie* des *Organismus* op, dezelve treedt binnen hare gewoone perken terug, de ziekte is voorbij en de gezondheid hersteld, of deze vordert althans niets meer dan de aanvulling der krachten, welke het *Organismus* in de gezegde *operatie* verspild heeft.

§. 8.

Deze is de natuurlijke loopbaan van alle die ziekten, die onder de door *acute Contagia* voortgebragte gezegd kunnen worden te behooren — eene baan, welke zij, zoo wij meenen te mogen beweren, allen volgen moeten.

ten, het zij dan, dat zij den regten en regelmatigigen weg inslaande, regtstreeks tot de gezondheid overgaan — het zij zij van den regten weg afdwalende, evenwel op eenigerhande wijze tot het punt der gezondheid worden geleid — of eindelijk, dien weg geheellijk verlatende, in den dood eindigen. Deze loop is, gelijk wij gezien hebben, op de eerste en onveranderlijke eigenschappen des *Organismus* gegrond; vooreerst, namelijk, om op iederen prikkel te *reageren*, te sterker te *reageren*, naar mate de prikkel in *quantiteit* of in *qualiteit* sterker is, en ten tweeden, om door die *reactie* de verwijdering of *assimilatie* des werkenden prikkels te beoelen. — Dat de ervaring deze meening ten opzichte der *koortsige contagieuse ziek-*
tens bevestigt, zullen wij, hoop ik, in het vervolg met eenige voorbeelden kunnen sta-

TWEEDE AFDEELING.

*Over de werking der Contagia acuta; met
betrekking tot derzelve meerdere of
mindere heterogeneïteit, en den
toestand van het Organismus.*

§. 9.

Wij hebben in het einde der vorige Afdeeling gezien, dat de *Contagia acuta*, hoe zeer allen in het algemeen op ééne en dezelfde wijze op het *Organismus* werkende, nogtans ziekten voortbrengen, wier loop dikwerf, zoo wel als derzelve uitkomst, verschillende is, nu eens meer, dan eens minder, dan weder geheel van den gewonen regel afwijkende, en wij moeten dus nu de oorzaken van dien verschillenden loop en uitkomst beschouwen, als wanneer wij zullen zien, dat dezelve gegrond zijn in de wijziging der

het oog houding van het onderscheid in de gewone hevigheid van derzelve uitwerkselen, dezelve, met betrekking tot hare meerdere of mindere vreemdaardigheid, in *twee* klasfen te verdeelen, waarvan de eerste de min *heterogene*, zachtaardigere, *Contagia mitiora*; de laatste daarentegen de meer *heterogene*, kwaadaardigere, *Contagia maligniora*, zoude moeten bevatten.

§. 15.

In de klasse der *Contagia mitiora* plaatsen wij dan het *Contagium morbillosum*, *variolosum*, *scarlatinosum*, zoo als dezen zich gemeenlijk verhouden, wanneer zij *sporadisch* voorkomen of in de eerste beginselen en tegen het einde hunner *epidemische* werking.

§. 14.

In de klasse der *Contagia maligniora*, insgelijks de (in de vorige §.) vermelde Smetstoffen, wanneer zij zich namelijk op het hoogst hunner *intensiteit* bevinden, gelijk gewoonlijk in het *acme* der *epidemieën* het geval is: — voorts het *Contagium dysentericum*, *typhosum*, *pestilentielle*, *hydrophobicum* of *rabiosum*.

§. 15.

§. 15.

Is het *Organismus* op het juiste punt van gezondheid; heeft, bij een volkomen evenwigt, geene tegennatuurlijke vermeerdering of vermindering in de levensverrigtingen plaats, dan zal de *reactie* aan de meerdere of mindere *heterogeneïteit* der werkende smetstof ook volkomen geëvenredigd zijn, en wij zullen de levensverrigtingen van het *stadium reactionis* in kracht zien toenemen, in dezelfde mate als het *Contagium* meer *hetero-geen* is.

§. 16.

Zoo zullen wij op de werking van eenig *Contagium mitius*, bij dien toestand des *Organismus*, steeds de juiste *reactie* zien volgen, welke in staat is, om zonder hare bron uitteputten, de verdeeling, bewerking, verplaatsing en afscheiding of *assimilatie* der smetstof te bewerkstelligen. Geregeld volgt alsdan op de eerste teekenen der besmetting (*stadium contagionis*) eene min of meer hevige koorts, welke gedurende slechts weinige dagen belangrijk is; met haar wordt de smetstof langzamerhand naar de verschillende *organen* gevoerd, en wel voornamelijk naar dat

orgaan, hetgeen ter *assimilatie* of *secretie* derzelve het meest geschikt is (*stadium reactionis*): zoo als ons dit in de uitslags-ziekten de aanvankelijke uitbottingen bewijzen. Nu wordt de *reactie* zichtbaar minder, zij gaat nog slechts voort met de *organen*, waar de smetstof zich gelegerd heeft, in werking te houden; de smetstof wordt, gedeeltelijk althans, afgescheiden, zij rijpt als het ware in die *organen* (*stadium maturitatis*) en wordt met alle hare vorige eigenschappen afgezonderd (*stadium reproductionis*), waarna zij het *Organismus* verlaat, op hetwelk hare werking is afgeloopen.

§. 17.

Heeft daarentegen, bij gezegden toestand des *Organismus*, de besmetting door eenig *Contagium malignius* plaats gegrepen, zoo zal de volgende *reactie* geweldiger zijn; alle *symptomen* zullen dit aanduiden. Wij ontwaren sterke koortsen, vollen pols, roodheid des gelaats, ontstokene, dreigende oogen, hitte der huid, aandrang des bloeds naar het hoofd, van daar *deliria*, *stupor*, *sopor*, *mania*; wij zien ontstekingen van borst- en buik-ingewanden, geweldige aandoeningen der zenuwen, *spasmi*, *convulsiones*, *tetanus*.

De-

Deze gevolgen der geweldige *reactie* zullen, zoo geene passende vermindering derzelve door natuur of kunst wordt te weeg gebragt, de krachten uitputten en de dood zal een einde maken, bevorens de ziekte de verschillende tijdperken heeft doorgeloopt — of, zoo zij die al doorloopt, zoo zal dit veeltijds op eene onregelmatige wijze geschieden en zoo wel hierdoor, als door de uitputting der krachten, ten gevolge der al te geweldige *reactie*, zullen na-ziektens ontstaan en zelfs nog de dood later volgen kunnen. Ja! bij de werking van sommige *hoogst-kwaadaardige* smetstoffen zal de *reactie* des *Organismus* somwijlen tot zulk eenen graad stijgen, dat het der kunst onmogelijk zijn zal dezelve binnen de ter voortdurende des levens vereischte palen terug te voeren, naardien de arts, dit volstrekt willende doen, den lijder aan *direct* kraachtverlies zou doen omkomen. Nademaal nu echter eene zoo verre overdrevene *reactie* door hare hevigheid het *Organismus* moet doen bezwijken, het zij het *proces* van *secretie* of *assimilatie* gedurende dezelve al dan niet volbragt worde, zoo volgt hieruit, dat de dood gemeenlijk spoedig op dezelve volgen moet, iets, hetgeen de ervaring, ten opzichte van sommige *hoogst-kwaadaardige* *Contagia*, ook volkomen bevestigt.

§. 18.

2.º Het *Contagium* is *specifiek*, heeft iets eigenaardigs, waardoor het eene zich van alle anderen onderscheidt. Zóó karakteriseert zich het *Contagium morbillosum* door de aandoening bijzonder der slijm-vliezen, van de longen, neus, oogen, daardoor allerlei *cattarrhale symptomen* veroorzakende, dat der *scarlatina* door *affectien* van de keel en de klieren van den hals, van waar de *angina*, die haar verzelt: bij het *Contagium variolosum* is blijkbaar het *systema lymphaticum* meer aangedaan, bij de *dysenterie* de *intestina*, bij den *typhus* vooral de hersenen of het gal-stelsel: de pest levert ons *bubones*, *anthraces*, *vibices* op en in de *hydrophobie* spelen krampen en eene dolle verbeelding de hoofdrol. Hieruit nu volgt van zelve, dat, behalven de algemeene *reactie* van het gansche *Organismus*, op den prikkel van alle *Contagia acuta* volgende, die *reactie* in één of meer bijzondere *organen* of stelsels meer bijzonder verhoogd, of *specifiek* veranderd kan zijn, hetgeen op de verschijnselen vaak eenen zeer gewigtigen invloed hebben kan, en onze aandacht telkens bijzonder verdienen. — De beschouwing dezer bijzonderheden

den zou ons echter te verre wegvoeren, en wij gaan daarom, daar deze ook niet onmiddelijk tot ons plan behoort, over tot het andere *momentum caussale* van den verschillenden loop en uitkomst der *koortsige contagieuse ziekten*.. Deze is

§. 19.

II. *De gesteldheid des Organismus*. Het *Organismus* is

- 1.º *volkomen gezond. of*
- 2.º *van den gezonden toestand afwijkende.*

§. 20.

1.º *Het Organismus is volkomen gezond*: Wat nu de werking der *Contagia* op het *Organismus* in den toestand van *volkomene gezondheid* betreft, zoo is deze door ons (in de vorige §. §. 15, 16, 17, 18) reeds afgehandeld en wij komen dus terstond reeds aan de tweede hoofdgesteldheid des *Organismus*.

§. 21.

2.º *Het Organismus wijkt van den gezonden toestand af.*

a. door *vermeerderde levenswerk-*

zaamheid (*status activus, inflammatorius, sthenicus* etc.)

b. door verminderde levenswerkzaamheid (*status passivus, asthenicus, nervosus* etc.)

c. door onevenredigheid in de wederkeerige werking van bijzondere organen of stelsels, waartoe van zelve behoort de verandering, welke in de form of menging van één of meer organen kan plaats hebben. (*status disharmonicus.*)

§. 22.

a. Bevindt zich het *Organismus* in een' toestand van vermeerderde levenswerkzaamheid, van *inflammatie, sthenie*, en werkt eenig *Contagium*, hoewel slechts tot de *mitiora* behoorende, op hetzelve, dan volgt eene *reactie*, welke veel krachtadiger is, dan vereischt wordt tot de verwijdering of *assimilatie* der smetstof. Weldra na de eerste teekenen der besmetting volgen hevige koorts, *congestien* naar de hersenen, ontstekingen van innerlijke deelen en wat dies meer is. Wordt de hevigheid dezer *reactie* niet door de natuur door *directe* vermindering van prikkelende momenten, uit de energie der

der *reactie* zelve voortvloeiende, als door *active* bloedstortingen, *diarrheën* enz. — of door middel der kunst gematigd, zoo wordt de smetstof te sterk ontwikkeld, hare *intensiteit* wordt grooter, zij wordt niet genoegzaam naar de geschikste afzonderings-*organen* geleid: nu volgt een nog hoogere graad van algemeene en plaatselijke *inflammatie*, op deze *suppuratie*, *gangraena*, *desorganisatie*, na-ziekte, ja! de dood, als de onvermijdelijke gevolgen van de voortgaande werking der smetstof in een *Organismus*, welks krachten door eene voorafgegane geweldige *reactie* zijn uitgeput of vernietigd.

§. 25.

Somtijds neemt ook de smetstof, door deze vermeerderde werkzaamheid aangespoord, eenen buitengewonen weg, zij legert zich in een of ander *orgaan* en zoekt zich van daar te ontlasten: heeft nu zoodanig eene *metastasis* op een minder edel deel, op de oppervlakte des ligchaams plaats, waar de ontlasting ligtelijk en zonder gevaar kan geschieden, zoo strekt zij dikwerf den lijder ten meesten nutte — de smetstof wordt ontlast, de *reactie*, welke te voren door de verplaatsing der stof naar eenig bijzonder deel, geheel

onevenredig was geworden, keert door de wegneming des schadelijken prikkels tot de vereischte evenredigheid terug en de krachten worden door geschikte middelen spoedig hersteld: gebeurt het tegendeel, rigt zich de *metastasis* op een edeler *orgaan*, in eene der holligheden des ligchaams, zoodanig, dat zij niet naar buiten ontlast kan worden, zoo geeft zij door hare *mechanische* drukking, vermenging met de sappen, *resorbtie* enz. aanleiding tot velerleie toevallen, tot *morbi secundarii*, tot den dood.

§. 24.

Verminderen echter gedurende het *stadium reactionis organismi* ontlastingen, door de natuur zelve daargesteld, of kunstige hulp de hevigheid dier *reactie*, zoo gaat de ziekte verder haren geregelden gang; doch, daar de oorzaak der gezegde sterkere levenswerkzaamheid in den toestand des *Organismus* zelven gegrond is, zoo kan zij op nieuw in het verder verloop der ziekte plaats grijpen, dezelfde gevolgen hebben en dergelijke hulp vorderen.

§. 25.

En is het bovengezegde nu het *product*
der

der werking van een *Contagium mitius*, bij een' *sthenischen* toestand des *Organismus*, nog veel heviger zullen dan die *producten* zijn moeten bij de werking van eenig *Contagium malignius*. Ook heeft ons de onderzinding geleerd, dat sterke, *robuste*, *volsap-pige*, *plethorische* personen en inzonderheid jongelingen en mannen van middelbaren leeftijd op het gevaarlijkst door dezelve worden aangetast.

§. 26.

b. Is daarentegen het *Organismus* in eenen toestand van *verminderde levenswerkzaamheid*, van *asthenie*, dan volgt op de werking van eenig *Contagium mitius* eene minder krachtledige, minder *energieke*, spoediger uitgeputte *reactie* in dezelfde evenredigheid als het *Organismus* van den gezonden toestand afwijkt — eene tegenwerking, te krachteloos en te spoedig uitgedoofd, om het oogmerk, waartoe zij dienen moet, te weten de verwijdering of *assimilatie* der smetstof, naar behooren te bereiken, en deze *operatie* zal uit dien hoofde krachteloozer zijn, minder geregeld kunnen geschieden. Men ziet de krachteloosheid der *reactie* ook weldra aan de *symptomen*, die zich opdoen: allen zijn
even

even bewegelijk, even onstandvastig, even doelloos, zonder samenhang, zonder orde: Het bleeke gelaat is nu en dan voor eenige oogenblikken gekleurd, de pols meest snel, klein, soms vol, soms hard, steeds ongeregeld, veeltijds sidderende, de matheid, lusteloosheid, vliegende pijnen en trillingen in de ledematen houden zelfs in het tweede *stadium* aan. De smetstof, nu aan zich zelve als het ware overgelaten, kiest voor zich eenen weg, in plaats van dien, waarop eene juiste *reactie* haar voeren moest; meestentijds, wanneer de *reactie* niet door gepaste middelen wordt ondersteund, eene schadelijke rigting nemende, tast zij, geen' tegenstand vindende, met alle hare kracht de edelste deelen aan, brengt door haren prikkel ontsteking in dezelfen en veroorzaakt plaatselijke *inflammation* met alle derzelver gevolgen, ontbindt het bloed, deszelfs menging veranderende en brengt dus *congestion*, *extravasaten* voort, prikkelt de zenuwen en is daardoor de bron van allerlei zenuw-toevallen, als *convulsien*, *spasmi* enz. — zondert zich ongelijk, zonder orde en met de schrikbarende toevallen af en vernielt het *Organismus* eindelijk geheel of ten deele door hare zegevierende werking.

§. 27.

Werkt nu bij zulk eenen toestand des *Organismus* een *Contagium malignius* op hetzelfde, zoo zal de *reactie* ook wel in den beginne door de grootte des *heterogenen* prikkels zeer hevig zijn, doch zij zal niet *lang genoeg* tot het noodzakelijke oogmerk kunnen volhouden en de toevallen zullen dus in de volgende tijdperken des te gevaarlijker zijn, naar mate de *aan* zich zelve overgelatene smetstof vreemdaardiger is. Is nogtans de *heterogeneïteit* of *maligniteit* des *Contagiums* zoo groot, dat de *reactie* ook bij dien toestand van zwakheid des *Organismus* *allerhevigst* wordt en door die hevigheid zelfs *in den kortstmogelijken tijd* de stof wordt afgescheiden of *geassimileerd*, dan zal die hevigheid de volkomene vernietiging der krachten ligtelijk ten gevolge kunnen hebben, ten ware zij dadelijk door kunstige middelen kunne worden verminderd, en het verlies van krachten, zoo ten gevolge der hevige *reactie*, door dat hoogstkwaadaardig *Contagium* veroorzaakt, als door de *directe* kunstmatige krachtsvermindering ontstaan, zal daarna zoodra mogelijk door gepaste middelen moeten hersteld worden.

§. 28.

Doch ook in dit geval kan de smetstof zich naar eenig bijzonder deel verplaatsen, ook hier kan *metastasis* plaats grijpen en derzelver gevolgen zullen alsdan, behalven een' gemeenlijk trageren loop, bijkans gelijk staan met de §. 25 opgegevene.

§. 29.

c. Is het *Organismus* in eenen toestand, waarbij deszelfs levensverrigtingen in *qualiteit* veranderd zijn, heeft het behoorlijke evenwigt tusschen dezelve opgehouden, of is eenig belangrijk *orgaan* in zijne form of menging, in zijne daarop rustende *specifieke* werkzaamheid veranderd, dan zal ook de *reactie* van het geheel daardoor op eene min of meer nadeelige wijze gewijzigd worden en zulks te meer, naar mate zoodanig *orgaan* meer aan de werking der smetstof is blootgesteld, of tot derzelver *secretie* of *assimilatie* gevorderd wordt. Toevallen en wijzigingen in den loop der ziekte, met betrekking tot de vereischte bewerking des *Contagiums*, zullen daaruit geboren worden, verschillende, naar mate van de duizendvoudige verschillenheid der oorzaken, —
een

een veld verre buiten ons tegenwoordig bestek palende, en voor ons voorgesteld plan ter beschouwing bijkans overbodig.

Wij willen alleenlijk zeggen, dat er in zoodanig geval eene meerdere of mindere afwijking in den loop der ziekte zal plaats hebben en de uitkomst voor een groot gedeelte zal afhangen, van de meerdere of mindere *qualitative* verandering of de *specifieke* werking des *Contagiums*.

Wij hebben nu in de eerste Afdeeling de werking der *Contagia acuta* op het Menschelijk *Organismus* in het algemeen beschouwd—terwijl wij in deze tweede meer in bijzonderheden getreden zijn, welke uit de verschillende *modificatien* des *Contagiums* en des *Organismus* kunnen voortvloeijen en wij moeten dit nu op de behandeling der *koortsige contagieuse ziekten* toepassen, deze behandeling tevens aan de vroegere ervaring toetsende.

DERDE AFDEELING.

Over de behandeling der KOORTSIGE contagieuse ziekten naar aanleiding der voorgedragene Theërie, en derzelver toetsing aan de ervaring.

§. 50.

De gevallen, welke ons, naar aanleiding van het boven verhandelde, zullen kunnen voorkomen, zullen zich tot de twee navolgende Hoofdstukken bepalen:

I. HOOFDSTUK.

§. 51.

Een Contagium werkt op een volkomen gezond Organismus.

§. 52.

1.° Een *Contagium mitius* werkt op hetzelfde: Is

Is dit het geval, zoo hebben wij (§. 16) gezien, dat de *reactie* hare juiste hevigheid heeft, welke vereischt wordt tot de bevordering van de *secretie* of *assimilatie* der smetstof en wij behoeven dus hier weinige of in het geheel geene kunstige hulp aantebrengen. De ervaring staft dit in de *morbilli*, *variolae*, *scarlatina*, *benignis*: eene gematigde *temperatuur*, slappe, prikkellooze diëet, rust, zijn meestentijds alleen voldoende, om derzelver volkomene genezing, na het regelmatig doorloopen der gezette tijdperken, te zien volgen.

Zoo zegt SYDENHAM * van *variolae regulares* sprekende: *Quamprimum manifesta hujus morbi indicia se produnt, aegro aura liberiore, vino ac carnum esu interdico, cerevisiam vero tenuiorem pane tosto leviter tepesactam pro potu ordinario, ac subinde pro arbitrio hauriendam concedo; pro victu etiam juscula avenacea, hordeacea, poma cocta, aliaque, quae neque frigoris, neque caloris vim aliquam egregiam obtinent, aut ventriculo concocturo molestiam exhibent, injungo. — A regimine calidiore protinus inhibeo, ut et ab usu medicamen-*

C

to-

* Z. TH. SYDENHAMI, *Opera Med. edit. Genev. T. I. Sect. 3. Cap. 2.*

torum: terwijl hij alleenlijk tegen den afloop der ziekte eenigen wijn of eenig gering *cardiacum* geeft; overigens blootelijk eene matig koele verhouding aanbevelende, terwijl hij dit stuk eindigt met de woorden: *Haec sané — vera est ac genuina methodus huic vario-
larum generi medendi, et obtinebit demum,
me vitâ functo*: en indedaad de groote man had regt en de behandeling van eenen reeks van voortreffelijke *practici* heeft dit zoo duidelijk bevestigd, dat men mij van ver-
waandheid zoude mogen beschuldigen, zoo ik het door ieder' hunner ten dezen opzigte gezegde woordelijk wilde aanhalen.

Omtrent de *morbilli benigni* zegt hij *: *medicamenta, et regimen calidiora periculi
plenissima sunt*, voorts dezelfde eenvoudige behandeling als in de *variolae benignae* aan-
prijzende: en van de *febris scarlatina*: † *satis habeo ut aeger a carnibus in solidum
abstineat et a liquoribus spirituosus quibus-
cunque, tum ut neque usquam foras pro-
deat, neque se perpetim lecto affigat. —
Simplici hac et naturali plané methodo,
hoc morbi nomen, vix enim altius assurgit,
sine*

* l. l. Sect. 4. Cap. 5.

† l. l. Sect. 6. Cap. 2.

sine molestiâ, aut periculo quovis facillimè abigitur; — woorden, die ons, thans levende, tevens kunnen doen opmerken, hoe zeer eene ziekte door den tijd in haren aard veranderen kan, daar zij tegenwoordig zoo menigvuldig ook als wezentlijk kwaadaardig voorkomt.

§. 53.

2.º Een *Contagium malignius* werkt op het *Organismus*.

Het is ons (§. 17.) gebleken, dat de werking van eenig kwaadaardig *Contagium* eene *reactie* des *Organismus* te weeg zal brengen, veel heviger dan tot de verwijdering of *assimilatie* der smetstof geschikt is, — eene *reactie* door hare hevigheid meer of minder gevaarlijk, naar mate het *Contagium* nog al meer of minder kwaadaardig is. Wij moeten derhalven deze *reactie* matigen, en zulks, daar de oorzaak der hevige levensverrigtingen van buiten komt en niet als oorzakelijk moment in het *Organismus* zelven gegrond is, spoedig verrigten. Hiertoe zijn dadelijk in het tweede stadium niet te spaarzame, algemeene, en dáár, waar bijzondere organen zijn aangedaan, plaatselijke, bloedontlastingen, matige buikzuiveringen, verkoelende

middelen , azijn , verzuurd zeezoutzuur , koude overgietingen en *fomentatien* nuttig : inzonderheid past bij dezelve eene koele , zuivere lucht en ligt dekzel : voorts is het gebruik van een *emeticum* soms zeer dienstig , terwijl verkoelende *clysmata* insgelijks uitmuntend werken.

§. 54.

Wij zien dit somwijlen in zeer kwaadaardige pokken , mazelen , scharlakenkoorts ; SYDENHAM *, over *kwaadaardige confluyente* kinderpokken schrijvende , zegt : *Cum itaque fraenum fermento ita exorbitanti omni ope injiciendum sit , attamen hinc quidem illud continuo lectuli calore adjutum ferociet magis , illinc vero prae nimia aegritudine abstinere nequeat aegrotans , nisi suppetias afferamus : has ob causas omnino necesse erit , rebus sic stantibus , sanguinem primum e brachio educere et post aliquot horas emeticum eradicativum ex infusione metallorum exhibere , quod non solum materiam , a qua oritur aegritudo ista insolentior , foras propellit , sed etiam aegrum ita refocillat , ut jam quasi sanus lectulo abesse*

* *L. L. Diss. Epistol. p. 396.*

queat: en op eene andere plaats * *nempe educto ante omnia e brachii venis sanguine, si vel levis fuerit suspicio, variolas jamjam exituras ad confluentium speciem referendas; postea vero propinato emetico, ad eundem scopum collinabit. — Interim cerevisiae tenuioris aliorumque liquorum refrigerantium, qui aegro sunt acceptissimi, usum liberalem concedo.*

Van de *variolae* lezen wij bij BOERHAAVE †: *Morbus ergo ille, affinis omni acuto inflammatorio difficulter in hoc stadio ab eo distinguitur &c., vervolgens: stimulus videtur auferri posse — methodo universali antiphlogistica: daarna: methodus universalis videtur hic adhiberi posse, et experimentis perfici debere, illa, quae deprehensa est in omni inflammatorio valere, ne inflammatio in pus, gangraenamve abeat &c. verder: consistet illa (methodus) in his: 1.º mittatur cruor, 2.º clysmatibus, folibusque laxetur tota cutis, os, oesophagus, intestina, saepe 5.º potetur multum aquae tenuissimae farinosae, acidulae, nitrosae;*

C 3

hau-

* l. l. de febre putrida, variolis putridis superveniente, p. 595.

† BOERHAAVE, *Aphor. de cogn. et cur. morb.* §. 1387, 89, 93, 94, 98, 99.

*hauriatur nitrum stibii, vel polychrestus sal, et hydrogala tenue. 4.º Sit victus tenuis; aër in pulmones ducendus frigidiusculus; corpus bene tectum et perspirabile, iets later: quo mitior status contagii, eo lenior status inflammationis: en eindelijk: indicatio hoc in statu est varia pro vario gradu durantis morbi: nam &c. — haec (antiphlogistica) autem statim et ab initio adplicanda sunt. Ten laatsten, om nog één bewijs van de denkwijze diens beroemden arts hierbij te voegen, zoo vinden wij bij zijnen commentator VAN SWIETEN * twee ziekte-geschiedenissen, door BOERHAAVE aan BASSANDUS briefsgewijze medegedeeld; de eerste, waar hij, van eenen twintigjarigen jongeling sprekende, na denzelven onderzocht te hebben, zegt: *Nihil de variolis suspicans, mitto sanguinem largiter, ocyssime: vervolgens: sed paulo post omnis conspicua totius capitis pars, ubique, minutissimis punctulis rubris, proximè junctis, &c. unde videbam variolarum confluentium teterrimam speciem. Sero, diu, meditatus, gaudeo acta, quae inflammationi adversa.* De tweede geschiedenis van de gemalin des Fran-*

* VAN SWIETEN, *Comm. in Boerh. Aph.* Tom. V., §. 1393. —

Franschen Gezants, zes maanden zwanger, insgelijks van kwaadaardige *variolae* aangetast en op dergelijke wijze genezen.

MEAD * leert ons: *Illud emolumenti ex largâ et repetitâ sanguinis detractioe percipimus, ut ea inhibeat mala, quae morbo saepe superveniunt; qualia sunt delirium, convulsiones, spiritus difficultas et similia.*

QUARIN † zegt: *Plenitudo et durities pulsus venae sectionem in omni morbi stadio indicat. In initio variolarum medicamenta antiphlogistica, leviter alvum moventia &c. pro potu limonada &c. Abstinendum ab omnibus stimulantibus — cavendum quoque ne stragulis oneretur aeger.*

ROSEN § zegt: »Is de koorts te sterk, »dan matigen wij dezelve 1.º door eene »aderlating. Deze moet in het werk gesteld »worden, (onder anderen), indien de koorts »met zware hoofd- en lende pijn, en pijn »in het geheele ligchaam, met benaauwdheid, »mitsnoodt voortdurend. C 40. »stadsbibl. Leiden voor-»

* MEAD *de variolis*, pag. 35.

† QUARIN, *de cur. febr. et infl.* Cap. VIII *de variolis*.

§ ROSEN v. ROSENSTEIN, Handb. tot de ziekten der kinderen, vertaald door E. SANDIFORT, 2de druk, I. deel, pag. 262.

»voorteekeenen van eene sterke razernij, met
 »eene gezwollene keel,* of ontsteking, ver-
 »gezeld wordt enz. 2.º door middelen, die
 »de maag en darmen naar behooren zuive-
 »ren. 3. door verkoelende spijsen en dran-
 »ken. 4.º door verkoelende geneesmiddelen.
 »5.º door geringe warmte in de kamer.
 »6.º door dun deksel enz.

Hiermede stemmen in JAHN *, HENKE † en anderen, hoezeer zij een verschil in den aard der *pokken* zelve, als *hypersthenische* en *asthenische* stellen, welke laatsten met diegenen gelijk staan, waarover wij beneden (II. hoofdst. onder b.) zullen handelen. Hetzelfde is bij deze schrijvers met de *morbilli* en *scarlatina* het geval.

Omtrent kwaadaardige mazelen lezen wij bij QUARIN §: *In morbillis gravioribus symptomatibus stipatis semper ad vires vitae attendendum, ut languentes excitentur et nimiae minuantur: V. S. instituenda sive in principio morbi, sive in progressu, sive in*

* Neues System der Kinderkrankheiten von F. JAHN 1803, p. 247, u. w.

† Handb. z. Erkenntniss u. Heilung der Kinderkrankheiten von A. HENKE 1809, p. 260 u. w.

§ 1. 1. Cap. IX. de morbillis,

in fine, ubi plenitudo, durities pulsus, respiratio admodum impedita notantur.

ROSEN * zegt: »Indien de mazelen, die »heerschen, slecht of *kwaadaardig* zijn, dan »is 1.º meesten tijd noodig *de ader te openen*; want de koorts is hier zelden te zwak, »maar gemeenlijk te sterk. 2.º Is daarna noodig, dat men den lijder late braken of *laxeren*.” Omtrent de *scarlatina* zegt dezelfde schrijver: † »is deze koorts hevig en *kwaadaardig* -- dan is vooreerst de vraag, of de »ader diene geopend te worden? — Bij »eenen volwassenen is de *aderlating* volstrekt »noodzakelijk.” Verder beroept hij zich over hetgeen door hem omtrent de mazelen gezegd was.

Ik zoude nog meerdere voorbeelden hier kunnen aanhalen, dan ik vermeen, dat de opgegevene voldoende zijn zullen, om te bewijzen, dat ervaarene en beroemde *practici* ook in *kwaadaardige* uitslags-ziektens, althans *in initio*, de *antiphlogistische methode* hebben gebezigd en aangeprezen.

§. 35.

Wij moeten nu zien, wat het gevoelen

C 5

der-

* 1. I. I. deel, pag. 382 en verv.

† 1. I. I. deel, pag. 415.

derzulken ten dezen opzigte in *febre dysenterica*, *typho*, *febre pestilentiali*, *peste*, zij.

§. 36.

Omtrent de *febris dysenterica*, welke in de jaren 1669 — 1672 te *London* heerschte, vinden wij bij SYDENHAM *: *Hac itaque methodo* (in febre dysenterica) *sum usus; quo primum accersabar die, venam cubiti tundendam suasi, eadem nocte et paregoricum propinavi, et sequenti aurora potionem — cathartica lenitivam &c.* — Bij PRINGLE über die *Lagerruhr* †: » In dem ersten Zeitraume » (der Ruhr) fange ich mit einem mässigen » Blutlassen an; wiewohl es wahr seyn mag, » dass eine Ruhr an sich diese Ausleerung » nicht erfordert. Da aber diese Krankheit » theils von inflammatorischer Art ist, und » oft von einer Vollblutigkeit begleitet wird, » so ist das Blutlassen zuweilen unumgänglich » nothwendig, und überhaupt hilft es zur » Kur.«

§. 37.

HIPPOCRATES leert reeds op verschillen-

* *l. l. sect. IV. Cap. I., III., p. 104, 108 et seqq.*

† PRINGLE, *Beobachtungen über die Krankheiten der Armee*, übersetzt von BRANDE, 1772, p. 307.

lende plaatsen, dat eene vrijwilligē bloedontlasting de *febres ardentes* oplost: ten bewijze diene de volgende beschrijving eener *febris ardens* door hem gegeven, en welke veel overeenkomst met *typhus* schijnt gehad te hebben *: *Invadentes itaque febres ardentes, quibus praesens immineret perniciēs, satis indicabant. Nempe statim ab initio febris acuta cum immodico insuper rigore prehendebat, vigiles erant, impotentes animi, sitibundi, aestuatione et corporis incontinenti jactatione conflictabantur, cum parvo tenuique sudore circa frontem et claviculas oborto, nullo tamen per corpus diffuso, multum deliri erant, timore et omni moerore confecti, ac velut animum despondentes, extrema paulatini frigus concipiebant, pedes summi, maximeque manuum summitates, diebus paribus accessiones contingebant. Plerisque vero omnibus maximi labores die quarto aderant, sudoresque longissimē subfrigidi, nec extrema amplius recalescebant, sed livida et frigida permanebant, neque amplius sitiebant. Urinae his erant nigrae, tenues et paucae, alviq̃ue restiterant, ac ne his quidem, quibus*

* HIPPOCRATES ed. Foesii. de morb. vulg. Lib. I. sect. VII. pag. 954. et seqq.

bus haec acciderent sanguis e naribus profluxit, sed paucus stillavit, *neque horum cuiquam res ad recidivam devenit, verum sexto die cum sudore perierunt*: en terzelfder plaatse, iets verder: *Magnus itaque fuit morborum numerus, atque ex aegris praecipué interibant adolescentes, juvenes, aetate florentes, e. q. s.* — *At vero hoc in casu ex quatuor maximé signis servabantur ii, quibus aut ex naribus sanguis bené profluxisset, aut urina multa, in qua quod desidebat, copiosum et laudabile erat, per vesicam processisset, quique aut per alvum turbulenta, biliosa, tempestivé dimitterent, aut in difficultatem intestinorum delaberentur.* — *Philonis autem filia, cum liberaliter ex naribus sanguis effluxisset, quod septimo die intempestivius coenasset, mortem obiit.*

Ik heb deze plaats alleenlijk aangehaald, omdat mij daaruit volkomen scheen te blijken, van hoe veel gewigts de vrijwillige ontlastingen *in initio*, vooral van bloed, in heerschende kwaadaardige koortsen, den Vader onze kunst zijn toegeschenen, — zóó gewigtig, dat hij de kwaadaardigheid der ziekte grooter acht, naardien den lijderen geen bloed uit den neus *vloeide*, maar slechts

slechts een weinig *drupte* — zoo gewigtig, dat hij *Philo* 's dochter, uit hoofde harer neusbloeding, als gered beschouwde, en haren dood alleenlijk daaraan toeschrijft, dat zij den zevenden dag te onmatig gegeten had.

Zijn nu ontlastingen van sappen, en daardoor ontstane verminderde *reactie* nuttig, wanneer de *natuur* dit werk op zich neemt, dan zal de *kunst* in dergelijke gevallen ook wel van dezelve gebruik mogen maken, althans van middelen, die eene daaraan *analoge* werking doen. Laat ons zien, wat de waarnemers van verschillende tijden zeggen.

Bij *CELSUS* * lezen wij: *desiderat etiam propriam animadversionem in febribus pestilentiae casus. In hac minimè utile est, aut fame, aut medicamentis uti, aut ducere alvum. Si vires sinunt, sanguinem ducere optimum est, praecipueque si cum dolore febris est. Si id parum tutum est, ubi febris aut tenuata est, aut levata* (hierdoor duidelijk een later tijdperk te kennen gevende) *vomitum pectus purgare. Sed in hoc maturius quam in aliis morbis, ducere in balneum opus est; vinum calidum,*

* *CELSUS, de medicina, Lib. III. Cap. 7.*

dum, et meracius dare, et omnia glutinosa; inter quae quoque carnem generis ejusdem. Nam quo celerius ejusmodi tempestates corripiunt, eo maturius auxilia, etiam cum quadam temeritate, rapienda sunt, hierdoor aantoonende, hoe dierbaar ieder oogenblik zij, en hoe men zich wachten moet, door besluiteloosheid den kostbaren tijd te doen verloren gaan.

SYDENHAM * handelt breedvoerig *de febre pestilentiali et peste* en haalt over de aderlating in die gevallen sprekende, *Leonardus Botallus* aan, dien hij noemt *medicum superioris saeculi celeberrimum*, onder anderen zeggende: *ego ut uno verbo dicam, nullam pestem esse puto, cui haec (V. S.) non possit esse salutaris supra omnia remedia, modo opportuné et quantitate conveniente usurpata sit, propterea quod aut tardius aut parcius quam opus esset, aut quod utroque modo circa eam usurpandam peccatum sit* en vervolgens: *at in tantá timiditate et parca detractiōe qui fieri potest, ut quis recte possit judicare, quantum ea in pestilenti morbo prodesse valeat, aut obesse? Non enim morbus pro*
cu-

* *l. l., Vol. I, Sect. 2, Cap. 2, pag. 71.*

*cujus curatione requirebatur detractio
 librarum quatuor sanguinis , in quo una
 tantum detrahitur , si hominem interficiat ,
 ideo interficit , quia sanguis est missus , sed
 quia non justo modo missus est , nec forté
 etiam opportuné etc.* Voorts verhaalt hij
 ter zelfder plaatse eene behandeling eener
*febris pestilentialis , cum macularum efflo-
 rescentia* door eenen Heelmeester , die zijnen
 lijders , zoodra zij door die ziekte aangetast
 waren , sterk bloed aftapte , met dat gevolg ,
*ut , quamquam a phlebotomia nullum omnino
 remedium adhibuit tamen ex complurimis ,
 iis , quos hoc modo tractasset , mirum
 dictu , ne unus quidem desideratus sit.* en ,
 opdat ik dit nog bijvoege , van eene hoogst-
 kwaadaardige koorts sprekende , zegt SYDEN-
 HAM zelf : * *Ideoque propria experientia
 fretus ceu duce , quibuscunque praeceptis
 umbratilibus anteponendo , phlebotomiam
 similiter administrare non dubitavi. Hunc
 autem ritum imminuendi liberalius sangui-
 nem — in multis aegris miro profectu
 continuavi , donec tandem in nonnullorum
 tractatione solito destitutus successu prae
 adstantium protervia , qui praejudiciis inani-
 bus occupati debitam sanguinis quantitatem*
 au

* l. l. pag. 74.

auferri non patiebantur — (magno aegrotantium malo, quibus, saltem dum in hoc cardine curandi scopus versaretur, sanguis aut sufficiente quantitate, aut non omnino detrahendus fuerat) — insignem obicem conatibus meis oppositum sensi. e. q. s.

PRINGLE * verdeelt de door hem beschrevene gevangenis of hospitaalkoorts in drie tijdvakken, waarvan het tweede volmaakt met ons *stadium reactionis organismi* overeenstemt en hij doet in dit tijdperk gemeenlijk aderlaten.

Onder de lateren bevelen VOGEL **, HECKER †, PINEL §, bij de *contagieuse* rotkoortsen, *typhi*, *febres adynamicae*, eene zachte *antiphlogistische* behandeling in den beginne der krankheid en HECKER zegt te regt: » *so manches Faulfieber* hat seinen » Ursprung aus einer *Synocha*, ja es giebt

epi-

* 1811. p. 362.

** VOGEL, Handb. der pract. Arzn., Th. II, Cap. I, p. 32 et seqq.

† HECKER, Kunst Krankh. d. Menschen zu heilen, Th. I, 1 ed., p. 131.

§ PINEL, Nosographie philosophique, vol. I, pag. 127 et seqq.

» Epidemien, wo ein kurz dauernder end-
 » zündlicher Zustand und das darauf
 » folgende Faulfieber, gleichsam zwei Zeit-
 » räume einer Krankheit ausmachen. In
 » allen solchen Fällen, wird also dem *Faul-*
 » *fieber* vorgebauet, wenn wir die *Synocha*
 » gehörig behandeln. Es lässt sich hieraus
 » erklären, wie die Beobachter bei manchen
 » Faulfieber-Epidemien, im Anfange der
 » Krankheit Aderlassen, Purgieren u. a.
 » schwächende Verfahrungsarten nützlich finden
 » konnten. *Die Anwendung der antiphlo-*
 » *gistischen Methode* bezog sich natürlich
 » nur auf den ersten entzündlichen Zeitraum
 » der Krankheit, und war in sofern nützlich,
 » als sie den Uebergang in *Typhus* ganz, oder
 » in einen sehr hohen Grad desselben hin-
 » derte." Hoe juist komt dit overeen met
 VON HILDENBRAND'S * treffelijke waarne-
 mingen in de epidemien van 1795 tot 1809,
 hoe volkomen met het geen in den laat-
 sten *typhus bellicus*, welke in 1812 en 1813
 bijna door gansch *Duitschland* gewoed heeft;
 door zoo vele *lumina* aan onzen geneeskun-
 digen Hemel zoo naauwkeurig waargenomen,
 gelukkig behandeld en geleerd beschreven is.

D

Ook

* VON HILDENBRAND, über den ansteckenden
 Typhus.

Ook dezen is destijds ten duidelijksten gebleken, dat de *besmettelijke oorlogs-pest* eene in den aanvang der ziekte althans, ontstekingsaardige krankheid was: zij hebben daarom ook de meeste gevallen door de *antiphlogistische methode* gelukkig behandeld; maar zij hebben zich inzonderheid met goed gevolg van een middel bediend, onder die *rubriek* behoorende, en tot dus verre maar al te veel verzuimd, daar hetzelfde voor de *specificiteit* des *typheusen Contagiums* inzonderheid berekend schijnt. Ik bedoel het gebruik der koude lucht, overgietingen met koud water, koude stoovingen enz. — Wilde ik alle de gelukkige waarnemingen opsommen en voordragen, welke *Duitschlands* voortreffelijke artsen ons deswege nog kortelings hebben medegedeeld, ik zoude een geheel boekdeel schrijven moeten; — en waartoe? Wien toch, die in de geneeskundige wereld geheel te huis behoort, zijn die verhandelingen en waarnemingen onbekend? Wie heeft de nieuwere stukken van eenen HORN *, WOLFF †, GOEDEN § enz. niet met genoeg — van eenen

* Archiv f. med. Erfahr. von E. HORN, 1813, May — Dezemb.

† Journ. d. p. Heilk. v. H. und H. 1814, August.

§ Journal der p. Heilk. v. H. u. H. 1814, April.

eenen HUFELAND* niet met vervoering — gelezen?

§. 38.

Hebben wij nu uit het bovenstaande gezien, dat de geleerdste en ervarenste mannen in vele *kwaadaardige* smetziektens, althans *in initio morbi*, de *reactie des Organismus verminderende methode* hebben aangewend en geprezen, dan hebben wij hierdoor ons gevoelen ook *a posteriori* gestaafd.

§. 39.

Maar wij moeten in alle die ziekten de *reactie des Organismus* slechts matigen, niet onmatig verminderen; noodig tot de *secretie* of *assimilatie* der smetstof, moet zij op eene zekere hoogte blijven: wij moeten daarom de verzwakkende, *antiphlogistische*, *antisthenische* middelen niet te lang voortzetten en derzelver gebruik dadelijk beperken, zoodra wij de toevallen hebben gematigd, en zulks te meer, daar, gelijk wij gezegd hebben, de oorzaak dier al te hevige levensverrigtingen *van buiten* komende en niet in het *Organismus* zelven gegrond zijnde, er geene vrees kan zijn, dat dezelve, éénmaal behoorlijk

D 2

* Journal der prakt. Heilk. u. s. w. 1814, Junius.

gematigd zijnde, hare vorige hevigheid zullen hernemen. Hebben wij echter door te krachtdadige middelen de *reactie* te krachteloos gemaakt, zoo moeten wij later tot zachte prikkelende middelen, zoo vluggere, als vaster, onze toevlugt nemen: alsdan komen ons *acetis ammoniac*, *pulv. ipecac. cum opio*, de onderscheidene *aetheres*, *acida mineralia*, *cortex peruvianus*, *radix arnicae* enz. tot weder opwekking en ondersteuning der verzwakte *reactie* dikwerf te pas.

Het is derhalven in de *juiste matiging* der *reactie*, dat hier de groote zaak gelegen is: kunnen wij dit oogmerk juist op de maat treffen, zoo zal de ziekte gemeenlijk verder hare *stadia* geregeld doorloopen, en de lijder behouden worden.

§. 40.

Hebben wij daarentegen in den beginne de *reactie* des *Organismus* niet genoeg kunnen of durven verminderen en is door derzelve voortgaande werking de bron, waaruit zij sproot, uitgeput, zoodanig, dat zij, na afloop des tweeden *stadiums*, te zwak is, om de *organen*, werwaarts de smetstof zich plaatste, de noodige werkzaamheid tot derzelve verdrijving, *secretie* of *assimilatie* te

ge-

geven, -- dan zullen wij in het *stadium maturitatis* en *reproductionis* de *vlugste* prikkels aanwenden moeten, om het geringe vonkje, dat nog overig is, aantebazen: wij zullen hiertoe *rad. valer.*, *serpent.*, *fl. arnic.*, *acida mineralia*, *aetheres*, *G. camphor.*, *moschus*, *opium*, *phosphorus* enz. behoeven. -- Wij zullen, zoodra het ons gelukken mogt, dit vonkje tot eene kleine vlam te doen ontbranden, deze door *vastere* middelen moeten trachten te onderhouden, waartoe ons de *cort. peruv.*, *salic. alb.*, *rad. arnicae*, *caryophyllatae*, *wijn* enz. inzonderheid zullen kunnen dienen; terwijl wij tevens moeten waken, dat de aangewakkerde vlam niet te zeer de overhand neme en door hare kracht of snelheid de onvermijdelijke slooping des geheelen gebouws ten gevolge hebbe. Handelen wij hier met de vereischte vaardigheid, vastheid, bedaardheid en voorzigtigheid, zoo gelukt het ons waarschijnlijk menigen lijder als uit de kaken des doods terugtevoeren.

§. 41.

Het zou overtollig zijn, deze behandeling door voorbeelden te willen staven: ieder geneesheer weet, dat dezelve door de beste

practici van vroegeren leeftijd is in het werk gesteld, en inzonderheid in de laatst verloopene twintig jaren met het uitmuntendst gevolg door de nieuweren is aangewend. Men zie PRINGLE * over de behandeling van het derde tijdperk der Hospitaalkoorts en verder verscheidene anderen der door ons reeds aangehaalde schrijvers met oordeel na, en er zal geene twijfeling te dezen opzigte overblijven.

§. 42.

Bevorens van dit gedeelte onzer verhandeling aftestappen, moeten wij nog afzonderlijk met eenige woorden gewagen van dat *Contagium*, hetwelk voor ons *Organismus* wel het meest *heterogene*, het allerkwaadaardigste schijnt te zijn; ik bedoel het *Contagium rabiosum* of *hydrophobicum*.

Hoezeer niet altoos en volkomen de gewoone teekenen van ontsteking opleverende, heb ik echter, om redenen, hierna te vermelden †, gemeend, hetzelfde tot de *Contagia acuta*, waarover thans wordt gehandeld, te mogen brengen.

Onbepaald is bij de besmetting door het-

* l. l. pag. 367 en volg.

† Z. achter Aanm. I.

zelve het *stadium contagionis*: nu eens van weinige, dan van verscheidene dagen, maanden, ja zelfs jaren, zoo wij ten minsten het gezag van eenige schrijvers niet in twijfel willen trekken.

Zoodra hetzelfde op het *Organismus* begint te werken, (hetgeen gemeenlijk kennelijk is door matheid, lusteloosheid, slapeloosheid, droefgeestigheid, zucht naar eenzaamheid enz.), is de *reactie des Organismus* op deszelfs prikkel verschrikkelijk hevig en zijn inzonderheid de werkzaamheden der zenuwen in eenen vreesselijk verhoogden toestand, terwijl eene afdwalende, als ontstokene verbeeldingskracht den lijder op het hevigste foltert en waarschijnlijk ook deze hem tegen alles, wat vloeibaar is, eenen ijsselijken schrik inboezemt, zoodanig, dat het bloote gezigt daarvan hem in stuinctrekkingen kan doen wegzinken en eindelijk *rabies summa, dum interim, quod mirabile, mens prudens, constans, aliis a se metuens, adest; hinc intra quartum feré semper a primo gradu diem, mors convulsiva cum summa in respirando angustia*. *

Zulk eene bijkans gestadige en geweldadige ingespannenheid en *reactie*, inzonderheid der

D 4

edel-

* BOERHAAVE l. l. §. 1138 in fine.

edelste *organen*, kan niet lang' zonder volledige vernieling bestaan en wij zien ook reeds in de eerste verheffing der *reactie* des *Organismus*, (welke men gewoon is *aanval* te noemen) de krachten, uit hare diepste schuilhoeken te voorschijn gebragt, geweldig aangeast — bij eene tweede bijkans geheel uitgeput — bij eene derde of weinige volgenden ten eenen male vernield.

Inmiddels schijnt gedurende die hevige bewegingen de smetstof in het speeksel of eenig met hetzelfde vermengd vocht afgescheiden voortekomen — zoodanig afgescheiden en *gereproduceerd*, dat hetzelfde gezegd wordt de ziekte aan anderen te kunnen mededeelen, en wij hebben nergens eenig voorbeeld van besmetting, ook na den dood, langs eenigen anderen weg bij de schrijvers kunnen opsporen: wij houden het uit dien hoofde daarvoor, dat de smetstof zelve door hare bijzondere *heterogeneïteit* reeds terstond na het uitbreken der ziekte (*in ipso stadio reactionis Organismi*) afgescheiden wordt; of liever, dat door de snelheid der werking de *stadia reactionis, maturitatis et reproductionis* als in één punt te zamen loopen en de dood des lijders het onmiddellijk gevolg is der door de smetstof veroorzaakte en ter ha-

harer verwijdering, *secretie* of *assimilatie*, noodige, doch voor het *Organismus* zelf al te geweldige en vernielende, tegenwerking.

Het eenige middel volgens onze *theorie* ter genezing dezer medelijdenswaardige kwaal moet dus, overeenkomstig al het boven (§. 17) gezegde, alleenlijk in het *krachtdadig* en *spoedig* verminderen dier *reactie* bestaan, en hiertoe allernoodzakelijkst zullen zijn de algemeene bloedontlastingen, op de spoedigste wijze daargesteld, de koude overgietingen, koude *fomentatien* en verdere *antiphlogistische* toestel.

§. 43.

Laat ons nu zien, wat schrandere mannen deswege gezegd en de ervaring geleerd heeft.

Bij CELSUS * lezen wij: *Solet autem ex eo vulnere, (morsu canis rabiosi), ubi parum occursum est, aquae timor nasci. Hydrophobiam Graeci appellant. Miserri- mum genus morbi: in quo simul aeger siti et aquae metu cruciatur. Quo oppressis in angusto spes est. Sed unicum tamen remedium est, necopinantem in piscinam non*

D 5

ante

* l. l. Lib. V. Cap. XXVII. 2.

ante ei provisam projicere, et, si natandi scientiam non habet, modo mersum bibere pati, modo attollere; si habet, interdum deprimere, ut invitus quoque aqua satietur; sic enim simul et sitis et aquae metus tollitur.

Bij onzen wijdberoemden landgenoot lezen wij het volgende: * *Curatio vero morbi jam praesentis videtur tentanda, maximé in primo gradu; et in initio secundi, imprimis quum aliter funestissimo exitu neglectus plectatur. Apparet maximé probabile, et paucis experimentis confirmatum, sequentia fieri debere: 1.º statim post prima signa invadentis mali morbus tractandus, ut summus inflammatorius, mittendo sanguinem ex lato vulnere magni vasis ad animi deliquium usque, mox clysmata ex aqua nitrosa, modicéve salsa, cum pauxillo aceti, injicienda: haec repetenda audacter, etiam plus, quam in aliis morbis prudentia concederet: interim hoc facto, obnubilatis oculis in piscinam frigidam demittendus, vel aquae frigidae injectu humectandus tam diu, donec aquam vix amplius paveat; tum statim plurimum aquae bibere cogatur; et de die sic*
vexa-

* BOERHAAVE *L. L. §. 1144.*

vexatus vesperi concilietur somnus; victus sit tenuissimus, humectans semper.

§. 44.

En wat heeft ons de ervaring geleerd? langen tijd met *specifica* van allerlei aard, te menigvuldig om hier optenoemen, te meer daar derzelver werkzaamheid in de proef geene steek heeft kunnen houden -- langen tijd, zeggen wij, met allerlei onvoldoende tegengiften bezig gehouden, is ons eindelijk in de *Belladonna* het heilige anker toegevoerd. De beide MUNCH's hebben dit middel, als *specifiek* tegen de *watervrees*, aangeprezen en wij houden het met BADER * gaarne daarvoor, dat hetzelfde tegen deze ziekte, wanneer zij het gevolg is van de *verbeelding* of het *symptoom* eener andere ziekte of verwonding, nuttig zijn kan, even als het zoo vaak aangeprezene *alkali volatile* en andere middelen; wij gelooven ook, dat hetzelfde als voorbehoedmiddel eenige nuttigheid hebben kan; wij durven niet in twijfel trekken, dat somwijlen de reeds uitgebrokene ware watervrees bij derzelver gebruik genezen zij; doch wij moeten

* BADER, proeve eener nieuwe theorie der watervrees enz., *Amst.* 1804.

er aan twijfelen, of wel alle de opgegevene gevallen van watervrees, als het gevolg van den beet eens dollen honds, moeten worden beschouwd, en zulks hoofdzakelijk, omdat de eerste waarnemingen omtrent den wezentlijken aard der behandelde *hydrophobie* of de werkelijke dolheid van het dier vaak geene genoegzame zekerheid opleveren en de werkzaamheid van dit middel in lateren tijd niet met naauwkeurigheid opgegeven of bevestigd is. †

On-

† Zoo lezen wij (in de *Salzb. med. chir. Zeitung*. 1814. no. 74 uit *The Edinburgh Medical and Surgical Journal* no. XXXVII January 1814.) een geval van *Hydrophobie*, hetwelk een ongelukkig einde nam, verhaald door H. MARSHALL, Wundartz zu *Columbo auf Ceylon*. REC. zegt: „Eine sehr interessante Kranken-Geschichte, „die leider lehrt, dass der Biss eines Hundes, bei welchem noch nicht die gewöhnlichen Zeichen der *Hydrophobie* „wahrgenommen werden, doch diese Krankheit bei einem „Menschen hervorbringen könne. — Bei den ersten Zeichen der Wasserscheu würde dem Kranken wiederholt „zur Ohnmacht Ader gelassen, welches — nichts fruchtete“. Maar was dit de ware door besmetting veroorzaakte *Hydrophobie*? de hond had immers, toen by beet, de gewoone teekenen nog niet der razerny? levert dit geval niet veeleer een antwoord op HECKER's vraag: „Ob nicht mancher, der nicht von einem eigentlich „tollen Hunde gebissen war, bios aus Furcht, und in „der zur fixen Idee gewordenen Vorstellung der Krankheit und des unvermeidlichen Todes, wirklich in eine „Geistes-Zerrüttung mit Wasserscheu verfiel.“

Onlangs echter zijn wij wederom bezig gehouden met de geschiedenissen van lieden *, die werkelijk en volgens naauwkeurige opgaven, door dolle honden gebeten zijnde, de ware *watervrees* hebben bekomen en waarvan de meesten door *spoedige, rijkelijke, en herhaalde aderlatingen tot flauw wordens toe*, gepaard en gevolgd van *clysmata, opiata, calomel met opium*, en *mercurial* — *inwrijvingen* gelukkig genezen zijn en het is hierdoor, dat wij onze *theorie* ook met betrekking tot het *Contagium hydrophobicum* meenen bevestigd te zien, terwijl wij hartelijk hopen, dat wij zelven ons nimmer in de gelegenheid zullen zien dezelve te moeten beproeven, doch tevens alles goeds van dergelijke behandeling blijven verwachten, tot zoolang, dat eene sints eenigen tijd weder toenemende juistheid in het waarnemen der ziekten, ook ten dezen opzichte vooral van vooroordeelen gezuiverd, den aard en de werking van deze smetstof naauwkeuriger hebbende leren doorgronden, ons van dwaling overtuigd, en ons een

ze-

* The Repertory of English Literature etc. Vol XIX, XX. 1813 en Vatl. Letteroef. voor 1814, no. XI en XII. Journal der pract. Heilk. van HUFELAND und HIMLY. 1814. Junius, Julius u. August.

zekerder middel aan de hand gedaan zal hebben.

§. 45.

Om den leiddraad, dien wij ons voorgesteld hebben, geregeld te volgen, moeten wij in dit *Hoofdstuk* de werking der *Contagia* op het *Organismus*, met betrekking tot de behandeling der daaruit ontspruitende ziekten, nog even uit een ander oogpunt beschouwen; want

§. 46.

2.º Werkt ook het *Contagium* op het gezond *Organismus* door deszelfs soortelijkheid of *specificiteit*.

Wij hebben (§. 18) gezien, dat elke smetstof iets *eigenaardigs* heeft, waardoor zij zich van alle anderen onderscheidt en er in de *reactie*, die van de zijde des *Organismus* tegen hare inwerking gesteld wordt, verschillende wijzigingen plaats grijpen, en het is derhalven ook natuurlijk dat de behandeling hierdoor kan en moet gewijzigd worden: deze moet buiten tegenspraak ook inzonderheid worden ingerigt naar de aandoeningen, welke door die *specificiteit* des *Contagiums* in eenig orgaan of stelsel boven

an-

anderen zijn voortgebragt, terwijl over het algemeen zoodanige meer plaatselijke behandeling in de algemeene genees-methode als het ware insmelten moet.

Wij zien b. v. in de *scarlatina* bij uitstek de keel en de klieren van den hals lijden, terwijl bij de *morbilli* de longen meer zijn aangetast, en bij de *variolae* de hevigheid der *reactie* zich voornamelijk in het *systema circulationis* en vooral *lymphaticum* uitdrukt, en het is om deze reden misschien, dat ook, *ceteris paribus*, de eerste uit de *antiphlogistische* middelen het liefst *plaatselijke bloedontlastingen*, de tweede *algemeene*, en de laatsten dergelijke zaken verlangen, waardoor de hevigheid der *circulatie* getemperd en de vogten als verdund worden. Om dezelfde reden doen mogelijk de *koude begietingen* en *fomenta-tien* in den *typhus* zulke uitnemende diensten, waar inzonderheid het herssengestel is aangetast, en zulks boven de *aderlatin-gen*, die nu wederom in de *pest* en *water-vrees* worden aangeprezen; schoon alle deze middelen in dezelfde klasse der *antiphlogistica* behooren.

§. 47.

Wij kunnen ons ook uit hoofde dezer *specifieke* werking der *Contagia* niet vereenigen met het gevoelen van hen, die, uit de *analogie* tusschen de werking van het *typhus*-smet tot die der *exanthematische* smetstoffen voortredenerende, besluiten, dat, naardien bij beiden in het begin der ziekte althans, een toestand van *vermeerderde* levenswerkzaamheid des *Organismus* plaats heeft, ook bij beiden *koude begietingen* te pas komen. Het is waar, bij beiden moet de te groote levenswerkzaamheid verminderd worden; — doch is het evenveel, hoe dit geschiede? wie begrijpt niet, dat de koude omslagen om het hoofd van groot nut zijn kunnen in den *typhus*, wanneer door de *eigenaardige* werking des *Contagiums* het herssengestel is aangedaan en wij alle *symptomen* zien van *congestie* naar het hoofd en de gevolgen derzelve? wie gevoelt niet, dat in die zelfde koorts, bij eene brandende hitte en droogheid der huid, zoodanige koude overgietingen allernuttigst zijn kunnen? maar wie ziet ook niet tevens in, dat het eene *vermete* handelwijze verdient genoemd te worden, de afscheiding der smetstof in de gezeg-

zegde uitslags - ziekten gewelddadig te willen verhinderen in een *orgaan*, hetwelk de natuur zelve als het geschiktste aanwees; de smetstof daardoor in andere *organen* te doen werken, voor hare vreemaardigheid veel gevoeliger en door hare form en menging ter *secretie* minder geschikt: of heeft de ervaring niet genoegzaam bewezen, dat het regelmatig uitbotten des uitslags gemeenlijk van goed gevolg is, terwijl het, door eenige omstandigheid veroorzaakte, zoogenaamd *naar binnen slaan* vaak de treurigste gevallen opleverde? Het is waar, eene koele verhouding hebben wij aangetoond noodzakelijk te zijn en door het gevoelen van groote mannen deze stelling gestaafd; en het zal zekerlijk schadelijk zijn door overtollige warmte de ontwikkeling des *Contagiums* te bevorderen; maar tusschen eene matige koele verhouding en koude overgietingen is een verbazend groote afstand. Het is ons niet onbekend, dat de laatstgenoemden in de laatstverlopende jaren, in *Duitschland* vooral, in *scarlatina*, ja zelfs, in mazelen, kinderpokken *, zijn aangewend en men de goede gevolgen daarvan hemelhoog

E ver-

* Zie onder anderen *Med. chir. Salz. Zeitung* 15 Aug. 1814, n.º 65 en daarin de *Recensie* van REUSS, *Wesen der Exantheme u. s. w.*

verheft; doch wij hebben nog niet kunnen besluiten deze *methode* bij onze lijders te beproeven, als geheel met onze begrippen strijdig en wij zullen afwachten, of indedaad eene langdurige en gezagvolle ervaring derzelver nut bevestigt en tegenspreekt het geen door zoo vele verdienstelijke mannen, nog geen' menschelijken leeftijd geleden, verzekerd is, dat namelijk groote koude in de uitslags-ziekten de allernadeeligste gevolgen pleegt voorttebrengen. — Wij zullen ons liever voor als nog bij SELLE * houden, waar hij over de *variolae* zegt: *Neque violenter ea (eruptio) est suppressenda. Quis potest negare, eruptionem a frigore impediri. Quis observationes in dubium revocabit, eruptionem variorum suppressam saepe atrocissima produxisse symptomata: en de morbillis: Calidius proinde servandum est regimen, quam in variolis: en de scarlatina febre: Quemadmodum illic (in morbillis) ad retrocessionem impediendam perspirationem promovere contendimus, idem hic ad tumorem praecavendum suscipitur.*

Meer hier over te zeggen, of te willen bewijzen, zoude ons te ver van ons plan verwijderen en tevens voor geneeskundigen, hiermede

* SELLE, *medicina clinica* pagg. 103, 114 et 116.

mede volkomen bekend, ten eenen male overbodig zijn.

Wij gaan dus over tot ons

II. HOOFDSTUK:

De beschouwing namelijk van de behandeling dier ziekten, welke het gevolg zijn van de werking van eenig *Contagium* op het *Organismus*, in eenen toestand van de gezondheid afwijkende. —

§. 48.

In deze beschouwing doen zich (naar aanleiding van §. 21) drie verschillende toestanden des *Organismus* op, te weten:

a. die van *vermeerderde* levenswerkzaamheid.

b. die van *verminderde* levenswerkzaamheid.

c. die van *onevenredige* levenswerkzaamheid.

§. 49.

a. Het *Organismus* bevindt zich in eenen toestand van *vermeerderde* levenswerkzaamheid, wanneer een *Contagium* op hetzelfde werkt.

Wanneer deze twee omstandigheden zamen-
vallen, zoo zal, gelijk wij (§. 22 tot 25) ge-
zien hebben, daarvan het gevolg zijn eene
reactie, heviger dan ter *secretie* of *assimila-
tie* der smetstof noodzakelijk is, en als zon-
der uitputting der krachten kan worden vol-
gehouden: wij zullen eene hevige koorts,
ontstekingen van sommige *organen*, *conges-
tien* naar de herssenen, *delirien* en dergelijke
toevallen meer zien geboren worden.

Wij zullen dus ook hier de levenswerk-
zaamheid moeten verminderen, het zij een
Contagium mitius, dan wel *malignius* ge-
werkt hebbe. Wij zullen hiertoe ook de *anti-
phlogistische methode* moeten bezigen, der-
zelve aanwending wijzigende naar de om-
standigheden en wel inzonderheid ook naar
de ons bekende meerdere of mindere kwaad-
aardigheid des werkenden *Contagiums*, naar
deszelfs *specificiteit*, en naar den meerderen
of minderen verhoogden toestand der levens-
werkzaamheid in den lijder, te beoordeelen
uit zijne jaren, geslacht, levenswijze, be-
roep, uitzigt en wat dies meer is. —

Naar mate het *Contagium* zachtaardiger is,
zul-

zullen wij mindere middelen ter vermindering der *reactie* behoeven in het werk te stellen en dezelve langzamer en aanhoudender kunnen bezigen. Dit zal het geval zijn bij goed-aardige kinderpokken, scharlakenkoorts, mazelen. Matige bloedontlastingen, plaatselijke of algemeene, naar gelang der aanwezige symptomen, zachte laxeermiddelen uit zuren of middenzouten, plantenzuren in ruime *vehikels*, koele verhouding, slappe diëet, voornamelijk uit ooft bestaande, zullen hier inzonderheid in de eerste tijdperken der ziekte *geindiceerd* zijn.

Is door zoodanige behandeling of door vermindering van prikkels, door de natuur zelve voortgebracht, als *active* bloedstortingen, buikloopen enz., de *reactie* naar behooren verminderd, zoo zullen de overige *stadia* gemeenlijk zonder verdere hulp geregeld afloopen.

§. 52.

Nademaal echter de oorzaak der hevigere *reactie* in dit geval niet *van buiten* aangebragt, maar in het *Organismus* zelf gegrond is, zoo zal dezelve, hoezeer eenmaal verminderd, nog in het verder verloop der ziekte te zeer klimmen en ook alsdan

E 5 nog

nog de aanwending van de *antiphlogistische methode* noodig maken kunnen. Het is om deze reden, dat aderlatingen, *laxantia*, enz. somwijlen bij de gezegde uitslags-ziekten, in het verder verloop der ziekte met vrucht zijn aangewend geworden.

§. 53.

Wij vinden het boven (§. 51 en 52) gezegde bevestigd, door het geen ons geleerd wordt bij de meeste schrijvers, onder welke het voldoende schijnt de navolgenden optegeven: als SYDENHAM *, waar hij van *discrete variolae* sprekende, zegt: *Animadvertendum vero est, quod si ad adolescentem vegetiorem accersor, et qui insuper liberiori sive vini sive liquoris cujuscunque spirituosae computatione morbo ansam dedit, non satis habeo ad fraenandam sanguinis ebullitionem, ut tam lectulo, quam cardiacis abstineat, nisi ad haec sanguis e brachio mittatur.*

QUARIN † de variolis: *Plenitudo et durities pulsus venae sectionem in omni morbi stadio indicant. de morbillis: V. S.*

* I. I. Vol. I.; Sect. 3, Cap. 2.

† I. I. Cap. VIII, IX, XI.

instituenda sive in principio, sive in progressu, sive in fine morbi, ubi plenitudo, durities pulsus, respiratio admodum impedita notantur. en de scarlatina: si major calor, acetum, succus citri, dec. hordei, oxymel, etc. conveniunt, quibus, praecipué si alvus sileat, sal polychr., mirab. Gl. et nitrum addendum.

VOGEL * von den Pocken: »Tritt die
» Krankheit mit einem mehr oder minder
» heftigen Entzündungsfieber ein — so
» muss nach Maassgabe und nach dem Grade
» des Fiebers alles das sogleich in Anwen-
» dung gebracht werden, was zusammen ge-
» nommen die *antiphlogistische methode*
» ausmacht" u. s. w. en vervolgens: † » In
» Absicht der Aderlässe kehrt man sich übri-
» gens an keinen Zeitpunkt der Krankheit,
» wenn sie nöthig ist und sobald die Be-
» sorgniss einer wahren Entzündung statt
» findet. Sie muss auch wiederholt werden,
» bis die Symptome der Entzündung ver-
» schwinden, der Puls nachgiebt, und die
» Haut erweicht wird."

Men vergelijke hiermede ROSEN VAN

E 4

Ro-

* 1. 1. Kap. I. §. 19.

† 1. 1.

ROSENSTEIN *, JAHN **, HECKER ***,
HENCKE †, PINEL § en anderen.

§. 54.

Hebben wij nu echter in deze gevallen onze hulp te ver uitgestrekt, of is de natuur door bloedontlastingen, *diarrheën* enz. te werkzaam geweest, en is daardoor de *reactie* bovenmatig verminderd, zoo moet deze wederom door zachtprikkelende middelen eenigzins aangezet en door vaste onderhouden worden, op dezelfde wijze als door ons in het vorige Hoofdstuk (§. 39) is aangetoond geworden.

§. 55.

Zijn daarentegen, bij het *te laat* of *ongeenoezaam* aanwenden der *antiphlogistische*, of bij het geheel verkeerdelijk aanwenden der

* I. I. I deel, pagg. 256, 257, 415.

** I. I. pagg. 247 — 261, 325 — 329, 349 — 357.

*** I. I. Th. II. pag. 98 u. f. 170, 194.

† I. I. pagg. 247, 260 — 264, 289, 296, 313 en 314.

§ I. I. T. II., p. 30, 31, 57, 58, 69.

der *prikkelende methode*, door de voorafge-
 gane hevige *reactie* de krachten bijna geheel
 verspild, zoo munten veelal de volgende tijd-
 perken in kwaadaardigheid uit, er vertoonen
 zich teekenen der uiterste zwakheid, een
 bleek ingevallen gelaat, zwakke pols, koude,
 stille ijlhoofdigheid, hardnekkige buikloopen,
inflammation, *gangraena*, *meteorismus* en
 dergelijke symptomen meer en er schiet ons
 niets over, dan tot het gebruik van de *vlug-*
ste prikkels, als *rad. valerian.*, *serpent.*,
fl. arnic., *aetheres*, *acida*, *camphor.*, *mo-*
lschus, *opium*, *phosphorus*, *ammonia*, *can-*
tharides enz. onzen toevlugt te nemen, het
 aangeblazene levensvonkje door *vaste* midde-
 len, als *kina*, *arnica-wortel* enz. te onder-
 steunen en ons daarbij tevens voor overprik-
 keling te wachten.

§. 56.

Is de *reactie*, welke het gevolg is van de
 werking van een zachttaardig *Contagium* op
 een *Organismus* in den toestand van *ver-*
meerderde levenswerkzaamheid, reeds zoo
 hevig, dat zij behoort verminderd te worden,
 zal de ziekte eenen geregelden gang gaan;
 hoeveel te meer zal dan zulks het geval zijn,
 wanneer een *Contagium malignius* op het-

E 5

zelve in zoodanigen toestand werkt, daar wij (§. 33 — 37) gezien hebben, dat zoodanig eene smetstof in een gezond *Organismus* alreede eene zoo veel te hevige *reactie* voortbrengt.

Wij zullen derhalven bij kwaadaardige *variolae*, *scarlatina*, *morbilli*, bij *typhus*, *pest*, *hydrophobie*, in het gebruik van den geheelen omvang der *antiphlogistische methode* (alleenlijk gewijzigd door de *specifieke* werking des *Contagiums*) des te driester kunnen te werk gaan, dezelve somwijlen langer voortzetten, of herhalen moeten bij zoodanige personen, als wezentlijk door verhoogde levenswerkzaamheid des *Organismus* gekenmerkt zijn.

Na al hetgeen boven (§. 33 — 40) is aangetoond, behoeft dit wel geen verder bewijs en de ervaring heeft ook dit genoegzaam bewezen en geleerd, dat bij zoodanige behandeling de ziekten ook bij dergelijke personen de gewoone *stadia* vrij geregeld doorloopen en verder weinig hulp behoeven, ten ware deze hulp in het eenigzins ondersteunen der krachten tegen het einde der ziekte bestaan mogt. *

§. 57.

§. 57.

Maar moeten wij hier de *reactie* spoedig en voldoende matigen, zoo moeten wij van den anderen kant ook vooral hier zorg dragen, haar niet onmatig te verzwakken: ter *secretie* of *assimilatie* van zulk eene kwaadaardige smetstof is eene vrij sterke *reactie* noodig en is dezelve niet sterk genoeg, zoo zijn de gevolgen niet minder gevaarlijk, gelijk wij later zien zullen. Hier is juist toepasselijk, hetgeen BURSERIUS * zegt: *Itaque calor non semper formidandus est, speciatim in febris, ut ajunt, coctionem purulentam postulantibus, dummodo nimius haud sit, nec plurimum naturae modum excesserit. Sine ejus auxilio materia, si qua morbum facit, saepe cruda remanet, nec ullam subit mutationem, imo intus res-titans vel motus vitales suffocat, vel non satis commota, nec emendata, nec cocta, reliquum sanguinis atque humorum, cum quibus confunditur, penitus inficit et corrumpit. Calor ergo moderatus, qui a libero humorum circuitu, atque a solutis spas-mis dependet, generatim exoptandus est. Eo enim non solum horror et frigus averti-*
tur,

* BURSERIUS de Kanisfeld. *Inst. med. pr.* T. I.

tur, verum etiam cactio et crisis promovetur.

§. 58.

Is nu evenwel door het misbruiken der *antiphlogistische* middelen de *reactie* buitensporig verminderd, zoo zal het leven des lijders in het grootste gevaar zijn, (gelijk wij, beneden over de werking der *Contagia* op het *Organismus* in den toestand van *verminderde* levenswerkzaamheid sprekende, zien zullen), en de spoedigste en krachtdadigste hulp vercischen.

§. 59.

In geen geringer gevaar zal [zich de lijder bevinden, wanneer de zoo geweldige *reactie* niet in tijds op eenigerleie wijze is verminderd, en, alzoo in alle hare hevigheid voortgaande, de krachten in hare eerste bronnen aantastte en verspilde: eene bijkans volkomene vernietiging der krachten zal plaats hebben en alleen de *plugste* prikkels zullen, zoo er nog eenige hoop overig blijft, in staat zijn dat laatste sprankje levens optewekken, het welk door *vastere* prikkels nog zeer moeilijk te onderhouden zijn zal. *

§. 60.

* Vergelijk §. 40.

§. 60.

b. Het Organismus bevindt zich (§. 48) in eenen toestand van verminderde levenswerkzaamheid, wanneer een Contagium op hetzelfde werkt.

§. 61.

Treffen deze twee omstandigheden zamen, zoo zal, gelijk wij boven (§. 26 en 27) gezien hebben, ook wel tegen de werking der smetstof eene *reactie* des *Organismus* plaats grijpen, doch deze zal in alle gevallen minder hevig zijn, dan bij de werking deszelfden *Contagiums* op een gezond *Organismus*, en ook niet zoo lang' kunnen aanhouden, daar bij zulk eenen toestand de bron der krachten spoediger uitgeput zal zijn.

§. 62.

Werkt nu bij dien toestand van *verminderde* levenswerkzaamheid een *Contagium mitius*, dan zal de *reactie* des *Organismus* niet voldoende zijn, noch lang genoeg aanhouden, om de verwijdering, *secretie* of *assimilatie* der smetstof naar behooren en met de vereischte orde te bewerkstelligen, en wij zullen dezelve door prikkelende middelen moeten
aan-

aanzetten en ondersteunen, ten einde de toevallen voortekomen, boven (§. 26) door ons opgenoemd.

Nademaal echter de *reactie* des *Organismus* ter *secretie* of *assimilatie* van een *Contagium mitius* niet zeer sterk behoeft te zijn, zoo zullen wij slechts *zachte* prikkels behoeven aantewenden, en dezelve niet langer behoeven voortzetten, dan het oogenblik, waarop ons de *reactie* voldoende voorkomt, terwijl wij anders gevaar loopen van overprikkeling te weeg te brengen en daardoor wezentlijke schade te doen.

Dit nu zal het geval zijn bij de werking van goedaardige kinderpokken, mazelen, scharlakenkoorts op zwakkere gestellen. Wij zullen daarbij, zoo al niet dadelijk *in initio stadii reactionis Organismi*, althans gedurende deszelfs verloop, zacht prikkelende middelen moeten aanwenden en wel voornamelijk zoodanigen, welke het meest op die *organen* werken, die, volgens den geregelden loop dier ziektes, tot de werking der smetstof bij uitstek werkzaam zijn moeten: zoo zullen ons hier inzonderheid van dienst zijn de *emetica*, *diaphoretica*, als *inf. fl. samb.*, *acetis ammon. liq.*, *P. ipecac. cum opio*, *stibiata* enz., welke

wij echter niet langer dan vereischt wordt aanwenden moeten. Alsdan zal ook eene warmere *temperatuur* en deksel, eenig prikkelender en voedzamer voedsel te pas komen. Men zie, voorbeelden ten dezen opzichte verlangende, onder andere schrijvers, de volgenden na: als, VOGEL*, PINEL†, HENKE§.

§. 63.

Maar werkt bij den toestand van *verminderde* levenswerkzaamheid een *Contagium malignius*, zoo zal gelijk wij boven (§. 27) hebben aangetoond, de eerste *reactie* door den sterken prikkel van buiten wel zeer hevig, doch nog minder bestendig zijn en wij zullen, wanneer de opgegevene symptomen ons leeren, dat dezelve begint te verflaauwen, tot de *reactie*-opwekkende en onderhoudende *methode* grijpen moeten.

Dit zal plaats hebben bij de bovengenoemde *kwaadaardige* uitslagsziektens, bij den *typhus*, bij de *febris dysenterica* enz., bij de werking van welke *Contagia* op ligchamen

* 1. 1. §. 25.

† 1. 1.

§ 1. 1. p. 265.

in den toestand van zwakheid verkeerende, wij de *reactie* al zeer spoedig zien verflaauwen, ja zelfs somwijlen naauwelijks tijd vinden om derzelver eerste verheffing waarteneemen, en er zich al spoedig teekenen van algemeene en plaatselijke zwakheid beginnen op te doen.

Het is derhalven bij deze omstandigheden, dat wij al zeer spoedig, en zelfs ook nog somwijlen *in initio stadii reactionis Organismi*, de prikkelende behandeling moeten aanwenden. Het is hier, dat al vroeg de warme baden, warm deksel en *temperatuur*, *emetica*, *stibiata*, *acetis amm. l.*, *rad. valer.*, *P. ipec. c. opio*, vervolgens, behalven de zoodanigen, *wijn*, *vleeschnat*, *eijeren*, gepaard met geneesmiddelen als *rad. serpent.*, *fl.* en *rad. arnic.*, *camphora*, *moschus*, *opium*, *cortex peruvianus*, *ammoniata* en met één woord de versterkend-prikkelende *methode* in haren geheelen omvang aangewend moet worden. *

Gelukt het ons door deze middelen de *reactie* zoodanig te ondersteunen, dat de *secretie* der smetstof, voor zoo verre zij niet kan *geassimileerd* worden, *sive per crisis*, *sive per lysin*, tot stand komt, zoo blijft ons

* PRINGLE l. l. pag. 320 u. f.

ons slechts overig, het ligchaam aan deze prikkels langzamerhand te ontwennen en dezelve te verbinden met of te vervangen door vastere voedende en versterkende middelen ter volkomene herstelling der krachten. Gelukt ons dit niet, zoo nemen de toevallen hand over hand toe en de lijder bezwijkt eindelijk onder de ellendigste plagen of sleept jaren lang de gevolgen zijner doorgestane ziekte op de beklagelijkste wijze met zich rond.

Groot is intusschen ook hier de kunst om de levenswerkzaamheid, welke door het aanwenden van *vlugge* prikkels is opgewekt, door *vastere* naar eisch te ondersteunen: moeilijk is het zich te wachten, van door een te overbodig gebruik derzelven den tegengesteldend toestand van overprikkeling en met dezelve vaak den dood te doen ontstaan en wij moeten hierop wel degelijk onze aandacht zonder ophouden vestigen.

§. 64.

De aanhangers der *opwekkings-theorie*, en buiten hen vele groote geneesheeren, hebben, inzonderheid in de laatstverloopene twintig jaren, deze *methode*, meer, dan ooit te voren geschied was, aangewend en de ge-

volgen hiervan zijn ongetwijfeld voor het menschdom van groot nut geweest: gunstiger zouden nogtans die gevolgen geweest zijn, ware diezelfde *methode* niet vaak door onkundigen geheel verkeerdelijk gebezigd, en, helaas! somwijlen zelfs door kundige artsen te ver uitgestrekt geworden.

De schriften der geneeskundige wereld van dien tijd, vooral in *Duitschland*, wemelen van waarnemingen, ter staving van het goed gevolg dier geneeswijze en het zal dus voldoende zijn slechts enkele namen der voornaamste schrijvers van dien tijd te dezen opzigte aantestippen; doch ook dit zelfs is overtollig — wie toch kent den vurigen en schranderen BROWN, den onvermoeiden en verdienstvollen HUFELAND, den edelen en oordeelkundigen JOHAN PETER FRANK, en deszelfs openhartigen en rondborstigen zoon, den ervarenen en voorzigtigen VON HILDENBRAND, den opregten en ronden HORN, den duidelijken en leerzamen HECKER, — wie zoo vele andere schitterende starren niet?

Maar ook onder de *practici* van vroegeren leeftijd is deze geneeswijze aangewend geweest: slechts een paar staaltjes ten bewijze:

Bij

Bij VAN SWIETEN * lezen wij: *quod autem Celeb. BOERHAAVIUS agnoverit, in variolis non semper curam antiphlogisticam requiri, sed quandoque alexipharmacis opus esse, ut languentes vires vitales excitentur, omnes noverunt, quibus haec felicitas contigit, ut ejus institutionibus frui potuerint:* (waarmede vergeleken dient te worden, het geen MORTON † omtrent de kinderpokken schrijft:) en bij denzelfden vinden wij omtrent den *synochus putrida* §: *Interim tamen subita virium prostratio has febres comitari solet, et anomala quandoque adsunt symptomata; unde has febres malignas solebant vocare medici, quae latenter adeo, absque rapido impetu, turbabant omnia. Docuit observatio, talia remedia tunc profuisse, quae aromaticâ penetrabili virtute languentes vires erigerent, et per sudores, vel auctam saltem diaphoresin, expellerent de corpore latens illud malignum, epidemico contagio saepé susceptum; uti in peste et febribus pestilentialibus dictis observatur.*

F 2 66 67 68 §. 65:

* L. I. Tom. V. ad §. 1393.

† MORTON *de variolis* Cap. 7, pag. 57 bij VAN SWIETEN aangehaald.

§ L. I. Tom. II. ad §. 736.

§. 65.

Nu blijft hier echter nog één geval mogelijk, dit namelijk, wanneer een *Contagium* van de allergrootste kwaadaardigheid op het *Organismus*, in zulk eenen toestand van *verminderde* levenswerkzaamheid, werkt. Gebeurt dit, dan kan, naar hetgeen te voren (§. 27) door ons gesteld is, de *reactie*, hoewel slechts voor een' zeer korten tijd, *allerhevigst* worden en de *secretie* of *assimilatie* der smetstof in den *kortstmogelijken* tijd geschieden, zoodanig, dat de *stadia reactionis Organismi, maturitatis en reproductionis* als in één' oogenblik te zamen treffen (§. 42) — ja! de krachtdadige werking des zoo uiterst *heterogenen* gifts kan eene *reactie* zelfs in het zwakke ligchaam doen geboren worden, welke zelfs nog vermindering door hulp der kunst vordert, zal niet de dood het onmiddellijk gevolg zijn eener geheele uitputting der krachten, wier bron reeds te voren niet rijkelijk voorzien was. Is nu echter die hevige *reactie* zoodanig gematigd, dat de vrees voor uitputting der krachten door voorafgaanden te geweldigen prikkel verdwenen is; dan zullen wij van den

den anderen kant de krachten, die ook tevens door die snelle *directe* prikkel-vermindering zeer verminderd zijn zullen, krachtadig moeten te hulp komen, en pogen te herstellen.

§. 66.

Ik stel mij voor, dat dit het geval is bij de besmetting van eene zwakke persoon door het *Contagium hydrophobicum*, misschien ook door dat der *pest*, wanneer deze hoogst-kwaadaardig is. De *reactie*, die op de werking van zoodanige uiterst *heterogene* smetstof, zelfs bij een *Organismus* in den toestand van *verminderde* levenswerkzaamheid, volgt, is zoo hevig, dat de voor de *secretie* of *assimilatie* der smetstof noodige tijdperken allen als in één tijdstip zamenvloeijen; — doch die *reactie* is tevens zoo sterk, dat, wanneer zij niet wordt verminderd, de dood onvermijdelijk en onverwijld door uitputting van krachten volgen moet: er blijft ons hier dus niets overig, dan *ancipite remedio* aan deze *indicatie* te voldoen en de *oogenblikkelijk* bij het eerste uitbreken der ziekte aangewende *algemeene* en *plaatselijke bloedontlastingen* komen mij,

als het snelst werkende, ook hier het geschikst voor; wij zullen deze echter niet zoo rijkelijk als bij gezonde, veel min *plethorische* gestellen, behoeven in het werk te stellen; ook geloof ik niet, dat de toevallen ons hier zoo ligt tot de herhaling dringen zullen; maar wij zullen daarentegen hier, zoodra die *reactie* getemperd is en de toevallen geweken zijn, de, op tweederleie wijze, (zoo *middelijk* door de hevige tegenwerking van den eersten oogenblik, als *onmiddelijk* door de belangrijke vermindering van prikkel en voedsel), verzwakte krachten door opwekkende, versterkende middelen moeten trachten te herstellen, daartoe uit die klasse van geneesmiddelen de zoodanigen bij voorkeur aanwendende, welke op de zenuwen eene aangename werking gewoon zijn voorttebrengen en waaronder het *heulsap* uitmunt, hetzelve nogtans zoodanig verbindende en toedienende als door de ervaring het meest aangeprezen wordt.

§. 67.

c. Het *Organismus* bevindt zich (§. 48) in eenen toestand van onevenredige levenswerk-

werkzaamheid, wanneer een Contagium op hetzelfde werkt.

§. 68.

Het is ons boven (§. 29) gebleken, dat, wanneer deze omstandigheden zamen komen, de *reactie* van het geheele *Organismus* daardoor steeds op eene min of meer nadeelige wijze *gemodificeerd* wordt en daardoor on-eindig verschillende toevallen kunnen geboren worden.

Het komt er op aan, om in die gevallen, het oog te houden op die bijzondere plaats hebbende wijzigingen en derzelver meerderen of minderen invloed op de *reactie* des *Organismus* en daardoor op het geheele verloop der ziekte. Zoodanig zal het geval zijn, wanneer door eenig *Contagium* besmet worden *phtisici*, *rheumatici*, *scrophulosi*, *syphillitici*, en dergelijke ziekelijke personen meer; — dergelijks zal plaats hebben, wanneer, door de voorafgegane of bijkans gelijktijdige werking van verschillende smetstoffen, eene bijzondere verandering in den toestand des *Organismus* ontstaan is, — eene omstandigheid, welke meermalen, tot groot nadeel des lijders;

F 4

plaats

plaats grijpt. — De behandeling van dit punt behoort derhalven tot de *Therapia specialis* en wij mogen het dus hier met stilzwijgen voorbijgaan.

Hebben wij nu gezien (§. 1), dat elke *acute* smetstof als prikkel op het Menschelijk *Organismus* werkt en dit *Organismus* tegen dien prikkel *reageert*;

Dat in deze *actie* en *reactie* de ziekte bestaat, welke in vier tijdperken, die wij *stadia contagionis*, *reactionis Organismi*, *maturitatis* en *reproductionis* noemden, afloopt (§. 2 — 7);

Dat deze loop niet altijd geregeld is (§. 8);

Dat de ongeregeldheid van dezen loop afhangt van de wijziging der *smetstof*, en der *gesteldheid des Organismus* (§. 9);

Hebben wij de ongeregeldheid van dezen loop en de verschillende daaruitvoortvloeiende ziekteverschijnselen met betrekking tot het *Contagium* (§. 10 — 18) en met betrek-

king tot de *gesteldheid des Organismus* (§. 19 — 29) beschouwd;

Hebben wij daaruit vervolgens de volgens de voorgedragene *theorie* gevorderde geneeswijze aangetoond en aan de ervaring getoetst (§. 30 — 68);

Zoo dunkt het ons, dat wij, een geregeld geheel hebben geschetst; nogtans slechts met grove trekken geschetst, en wij moeten de meer naauwkeurige afteekening daarvan, zoo hetzelve zulks waardig geacht mogt worden, aan een meesterlijker penseel overlaten of afwachten, waartoe ons eene ruimere mate van waarnemingen door den tijd in staat zal kunnen stellen.

AANMERKINGEN.

Mythologia Americana

[illegible]

1. The first group of people who are interested in the study of the history of the United States are the people who are interested in the history of the United States.

AANMERKINGEN.

1.

Over het Contagium hydrophobicum.

Wij hebben de werking van het *Contagium* der *hydrophobie* in de voorstaande proeve beschouwd, als gelijk aan die der overige *acute* smetstoffen en de daardoor voortgebrachte krankheid insgelijks als hoogst-ontstekingsaardig betracht. MÜNCH *, BADER † en anderen verklaren deze meening, welke ook, gelijk wij gezien hebben, door onzen BOERHAAVE gekoesterd werd, ronduit voor valsch en het dunkt ons uit dien

* B. F. MÜNCH, practische Abhandl. von der *Belladonna* u. s. w. p. 265, 266.

† l. l. pag. 76.

dien hoofde niet ongeschikt, eenige woorden deswege te zeggen.

Wanneer wij van ontsteking spreken, zoo bedoelen wij daardoor gemeenlijk eene ziekelijk verhoogde *activiteit* in een of meer deelen, gepaard met verhoogde *temperatuur*, roodheid, zwelling, gevoeligheid en, wanneer vele werktuigen of voorname *organen* daardoor zijn aangetast, *koorts*. Wij nu gelooven, dat deze bepaling zich niet ver genoeg, dat is, tot alle ontstekingen uitstrekt en dat er wel degelijk in eenig stelsel des *Organismus* ontsteking plaats hebben kan, zonder dat wij de bovengenoemde toevallen waarnemen. Wij gelooven, dat de zenuwen in zulk eenen toestand van *inflammatie* zijn kunnen en dat deze toestand ons, uit hoofde der bijzondere menging en verigtingen dier deelen, geheel andere, dan de gezegde, teekenen van ontsteking opleveren kan en moet. Bijaldien wij het oog slaan op de ruime bedeeeling des zenuw-stelsels met slagadertjes, bijaldien wij met SOEMMERING * en anderen aannemen, dat deze menigvuldige slagadertjes een zenuwvocht af-

* Onderzoek der gronden, voor eene wederopneming van zenuwvocht door de watervaten enz., door S. TH. SOEMMERING, pag. 30 en volg.

afscheiden, hetwelk door de watervaten wordt opgenomen en in de *massa* des bloeds teruggevoerd, zoo komt het ons voor, dat wij ons niet behoeven te verbazen, wanneer wij, bij den hoogsten graad van ontsteking, welke zich regelregt aan de zenuwen mededeelt, andere dan de gewoone, toevallen van *inflammatie* zien geboren worden. Het is op dezen grond, dat wij meenen te mogen veronderstellen, dat bij de werking eens zoo kwaadaardigen gifts, als dat der hondsdotheid, de levenswerkzaamheid in alle deelen geweldig verhoogd wordende, zich ook inzonderheid uitstrekt tot die ontelbare fijne takjes der slagaderen, welke zelfs het gewapend oog gedeeltelijk ontvlugtende, eene levende vloeï-stof afscheiden, waarvan de van watervaatjes voorziene zenuw-bundel de geleider is; dat deze verhoogde levenswerkzaamheid in de zenuwen eene ware ontsteking is, welke alleenlijk door krachtdadige ontsteking-werende of levenswerkzaamheidverminderende middelen kan worden weggenomen. Het is op denzelfden grond, dat wij de ruime aderlatingen, door welke als het ware eene ontlediging des bloedstelsels wordt veroorzaakt, in de schrikwekkende waterrees door besmetting voor geheel en al

geïndiceerd houden en wij meenen bij aandachtige lezing van verscheidene gevallen zoo bij MÜNCH, als anderen, regt te hebben om te gelooven, dat dit middel, om andere redenen somwijlen aangewend, dikwerf goede gevolgen zou hebben gehad, zoo men hetzelfde rijkelijk genoeg had in het werk gesteld: wij zijn te meer van dit gevoelen, daar een groot aantal lijk-openingen het aanwezen van ontsteking zelfs in de *organa deglutitionis* en *digestionis* bewezen hebben en de latere waarnemingen het nut der ruime aderlatingen volkomen schijnen te bevestigen.

Wij willen echter de werkzaamheid der *Belladonna*, als voorbehoedmiddel, ja zelfs bij de reeds uitgebarstene woede niet geheel en al loochenen: wie kent alle de verborgenheden der werking van de verschillende *Narcotica* op de kleine bloedvaten, zenuwen, watervaten? Heeft niet de *nachtschade* zelve grooten lof verworven ter genezing der ziekten van het watervaat-gestel? Doet niet de *aconitum* heerlijke diensten in de jicht, in *rheumatismus* --- in eene *phtisis*, die reeds eenigzins gevorderd was, zag ik nog onlangs op het gebruik van dit kruid het *erethismus vasorum* verminderen, daardoor
de

de geweldige en aanhoudende hoest afnemen; de *expectoratie* verbeteren, met één woord alle toevallen de gunstigste genezing beloven. —

Hebben wij nu de reden gezegd, waarom wij de besmettelijke watervrees, als eene hoogst-ontstekingsaardige ziekte beschouwen, zoo zoude men ons echter omtrent de, alle algemeene *acute contagieuse ziekten* kenschetsende, *reproductie-koorts* eenige tegenwerping maken kunnen. Wij zullen pogen ook deze optelossen.

Het is waar, dat in vele waarnemingen der watervrees het verschijnsel van *koorts* als geheel en al afwezig, in anderen als onbestendig en weinigbeteekenend opgegeven is: wanneer wij echter in het oog houden, hoe vaak deze kwaal op de schroomvalligste en meest achtelooze wijze is waargenomen, voorts welke gewigtige verandering de bovenverklarde ontstekingsaardige toestand der zenuwen en de daaruit ontspruitende geweldige kramp-toevallen in de werkzaamheid der vaten en daardoor in den omloop des bloeds te weeg brengen moet, zoo komt het ons geenszins vreemd voor, dat het *phaenomenon* van *koorts* daardoor onderdrukt, in de andere sterkere verschijnselen als *geabsorbeerd*

en ter waarneming onzichtbaar wordt en het komt er, dunkt ons, slechts op aan, of gedurende die zware toevallen, welke de *koorts* als vervangen, werkelijk eene *secretie* deszelfden *abnormen products*, deszelfden *Contagiums*, plaats hebbe, als waardoor de ziekte veroorzaakt werd. Is nu dit bij de besmettelijke *hydrophobie* het geval? Bij de honden heeft de ervaring zulks volkomen bewezen: door den dollen-honds-beet toch wordt de ziekte medegedeeld, ja zelfs door het slijm, hetwelk zich rondom derzelver tanden vastzet: bij de menschen is het minder zeker; regtmatige, vaak evenwel al te ver gedrevene, vrees verwijderden gemeenlijk een' iegelijk van den lijder, zoodat het ongeluk van door denzelven besmet te worden, tot groot nadeel des lijdërs, mees- tentijds geheel onmogelijk gemaakt werd; ook schijnt het er wel verre van daan, dat deze ellendigen genegenheid zouden gevoelen om de omstanders te bijten, te bespuwen en wat dies meer is, daar zij integendeel, in de tusschenpoozingen der aanvallen, de aanwezigen waarschuwen op hunne hoede te zijn: wij hebben desniettemin het gevoelen vóór ons van de voornaamste geneeskundigen, dat namelijk ook dit *Contagium* van den

den eenen tot den anderen mensch kan worden voortgeplant, (gelijk met vele aanhalingen onder anderen bij VAN SWIETEN * te zien is) en, wij gelooven liefst met SAUVAGES †, dat alleen het speeksel hetzelfde voortplant: wij hebben wel is waar weinige uitdrukkelijke voorbeelden en moeten ons, op het voetspoor van vele anderen, nog steeds met het bekende van PALMARIUS behelpen, doch ook dit alleen en de *analogie* schijnt ons, zoo lang de ervaring, hetgeen de Hemel verhoede, ons ten dezen opzichte niets duidelijker geleerd heeft, genoegzaam, om de *reproductie* ook van dit *Contagium* bij den mensch aantenemen, en ons te beregtigen om de besmettelijke *watervrees* onder de *acute contagieuse ziekten* te plaatsen.

II.

Over het Contagium dysentericum.

De lezing van SYDENHAM's § beschrijving der *febris dysenterica*, welke hij no-

G 2

vum

* l. l. T. III. ad §. 1138.

† Z. VAN SWIETEN l. l.

§ l. l.

vum febris genus noemt, *quod a dysenteriae genio in eo tantum recederet, quod dejectionibus istis caruerit, quae in dysenteria indesinenter molestabant, caeterisque iis effectibus, quae huic evacuationi necessario debebantur*, vergeleken met PRINGLE * » *Beobachtungen über die Lagerruhr*” en met de door beiden aangegevene omstandigheden en geneeswijze, hebben mij doen besluiten een *Contagium dysentericum* aan te nemen: het is waar dat SYDENHAM ter aangehaalde plaatse niet van besmettelijkheid spreekt; maar het is daarentegen ook waar, dat ETMÜLLER, HORST, F. HOFFMANN, DEGNER, PRINGLE, in derzelver verschillende schriften over de *dysenterie*, wel degelijk de besmettelijkheid derzelve aannemen, en zelfs door bewijzen staven, zoo als te zien is bij RADEMACHER †, die ook zegt: *propriae observationes me lucidé docuerunt, contagium probabiliter subesse*, deze meening vervolgens in het algemeen, en door een sterk voorbeeld in het bijzonder bevestigende: het schijnt uit dien hoofde, dat de *dysenteria popularis* wezentlijk per
con-

* L. L.

† RADEMACHER, *Libellus de dysenteria*, Coloniae 1806.

contagium wordt voortgeplant, alsdan de *febris dysenterica* veroorzakende, welke wij in den rang der door *acute Contagia* voortgebragte ziekten meenden te mogen plaatsen. De gewone *dysenterie* staat alsdan, onzes inziens, in dezelfde evenredigheid tot deze *febris dysenterica*, als de *typhus spontaneus* tot den *typhus contagiosus* *, (van welken laatsten ook alleenlijk boven door ons gehandeld is); hoe zeer de *febris dysenterica contagiosa* gewisselijk veel zeldzamer dan de besmettelijke *typhus* schijnt voortekomen.

III.

Over het Contagium morbillosum, variolosum en scarlatinosum.

Wij hebben deze *Contagia* in onze proeve nu eens als goed-, dan weder als kwaadaardig beschouwd en wij meenden dit te mogen doen om de navolgende redenen:

G 3

Het

* Z. over het onderscheid van den *typhus spontaneus* en *contagiosus* het aangehaalde stuk van HUFELAND, *über die Kriegspest* en VON HILDENBRAND *über den anst. Typhus*, pag. 29, 30.

Het is eene bewezene zaak, dat deze mitslags-ziekten, wanneer zij *sporadisch* en bij menschen voorkomen, welker *Organismus* niet van den gezonden toestand, noch door *vermeerderde* noch door *verminderde* levenswerkzaamheid, afwijkt, gemeenlijk zeer *goedaardig* zijn, dat zij zich ook bij het begin eener *epidemie* gewoonlijk door zoodanige goedaardigheid kenmerken, terwijl zij meestentijds, wanneer deze op haren hoogsten trap staat, *kwaadaardig* zijn en deze kwaadaardigheid met de *epidemie* zelve afneemt. Even bekend is het, dat sommige *epidemien* door *goed-*, anderen door *kwaadaardigheid* uitmunten, gelijk wij bij SYDENHAM onder anderen duidelijk kunnen zien.

De ervaring heeft daarenboven, en wel inzonderheid van de kinderpokken, geleerd, dat zij in de lente aanvangen, in den zomer toenemen, in den herfst kwijnen, in den winter bijkans ophouden. *

Van waar kan dit alles komen, zoo niet het *Contagium* op den eenen tijd, het zij in *quantiteit*, het zij in *qualiteit*, sterker werke dan op eenen anderen? Het is ongetwijfeld de verschillende *intensiteit* der smet-

* BOERHAAVE I. I. §. 1380.

smetstof, welke tot deze wijzigingen der ziekten aanleiding geeft en dezelve nu eens als *goed-*, dan eens als *kwaadaardig* doet verschijnen: deze *intensiteit* nu der smetstof wordt waarschijnlijk sterker door meerdere ontwikkeling, ruimere *reproductie* bij vele menschen, en vermindert naar mate het getal der zieken, der *contagium-reproducerenden*, geringer is; zij wordt sterker, naar gelang eene warme vochtige *atmospheer* haar zelve ontwikkelt en koestert en neemt af, als eene drooge koude haar met geheele vernietiging bedreigt.

Het is op deze gronden, dat wij meenen te mogen stellen; dat, hoe zeer de *individuele* meerdere of mindere *kwaadaardigheid* kan afhangen van de verschillende gesteldheid des *individus*, het *algemeen karakter* gemeenlijk de meerdere of mindere *intensiteit* der smetstof volgen moet: zonder desniettemin te willen ontkennen, dat niet somwijlen eene *zekere algemeene gesteldheid*, *constitutio stationaria* genaamd, (welker aanzijn wij dikwerf niet kunnen ontkennen, ofschoon wij derzelver oorzaken niet vermogen optesporen) bestaan kan, welke de *Organismen* vatbaarder maakt voor de opneming der *Contagia* en minder geschikt tot

de daarstelling van de juiste ter bevrijding vereischte *reactie*, het gevolg waarvan eene bijzondere kwaadaardigheid zijn kan, waardoor sommige *epidemien* boven anderen uitmunten.

IV.

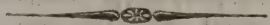
Over het Contagium typhosum.

In de vorige bladen van het *typhus-contagium* sprekende, zoo heb ik daardoor niet alleen die smetstof bedoelt, welke den laatstelijk geheerscht hebbenden *typhus* veroorzaakt, maar tevens onder die benaming de mogelijk nog in aard verschillende *contagia* willen bevatten, welke koortsen ontstaan doen, die in de hoofd-symptomen althans daarmede groote overeenkomst hebben, hoedanigen zijn de onderscheidene beschrevene *febres nosocomiales, carcerales, castrenses, navales, petechiales, pestis occidentalis* sive *febris flava* enz.; steeds daarbij in het oog houdende, dat dezelve *niet uit zich zelve ontstaan*, maar door besmetting voortgebracht moeten zijn, zullen zij kunnen gerekend worden tot ons onderwerp te behooren.

Ik heb ook gemeend, dit *Contagium* in den

den rang der *kwaadaardige* smetstoffen te moeten plaatsen, daar het mij voorkwam, dat de *typhus* niet alleen bij een *onregelmatic*, maar zelfs bij een zeer *regelmatic* verloop, steeds van veel zwaardere toevallen en grooter gevaar vergezeld ging, dan eenige der besmettelijke koortsen, welke ik onder de *mitiores* rangschikte.

Ik vind het niet ongepast ter dezer plaatse eene korte schets te geven van eene *typhus-epidemie* in de jaren 1812 en 1813 binnen *Nijmegen* door mij waargenomen en behandeld.

In de maand November des jaars 1812 werd ik in eene onzer buurten, genaamd de *Zwanengasch*, eene enge, rijkelijk bevolkte, allerarmoedigste, lange steeg, aan de zuidzijde der stad aan den wal uitkomende, bij eene lijderesse geroepen, op een' oogenblik, dat noch de andere Stads-D., noch ik eenige lijders aan *typhus* of andere hevige koorts behandelden, noch iets daarvan van de andere *Collega's* wisten.

Ik vond een meisje, oud ruim 20 jaren;

sints twee jaren ongeregeld *gemenstrueerd* hebbende, aan huisselijken harden arbeid gewoon, van te voren steeds gezond en opgeruimd: ik vond, dat zij reeds eenige dagen ziek was geweest en stelde mij na eenig onderzoek de ziekte voor op haren *zesden* dag te zijn, hoewel altijd in het onzekere daaromtrent: eene sterke, koude huivering, hoofdpijn, pijn in de ledematen hadden haar het eerst hare krankheid aangekondigd: gedurende een paar dagen matheid, kracheloosheid, gebrek aan eetlust, toenemende hoofdpijn: vervolgens tot op den oogenblik mijner komst noodzakelijkheid van te blijven liggen en onmogelijkheid van iets te ondernemen. Ik vond de *patiente* op den rug liggen, met eene zwarte, korstachtige, drooge tong, zonder in eenige dagen stoelgang te hebben gehad, sterke koorts, brandende drooge huid, dorst, natuurlijke ademhaling, geweldige ijlhoofdigheid: ik greep dadelijk de prikkelende *methode* aan; gaf eene *infusie* der *rad. valer. sylv.* met *aether. sulph. alc.* en bij afwisseling *kamfer*; *sinapismi* onder de voeten. Des anderen daags 's morgens *apyrexie*, de tong eenigzins vochtiger, de pols klein en ingetrokken: overigens hetzelfde. 's Avonds *exacerbatie* van koorts, de

de toevallen heviger dan den vorigen avond; *subsultus tendinum*: ik vermeerderde de giften der geneesmiddelen, en appliceerde *vesicatoria ad suras*: den volgenden dag bijkans dezelfde toestand. Daags daaraan (naar mijne gissing) den 9^{den} dag, 'smorgens *apyræxie*, de tong aan de kanten rood en vochtig, de lijderesse wel tevreden, had eene rustige nacht doorgebracht en sliep nog veel: de *urine* als te voren citroen-kleurig, helder.

Op deze wijze ging de ziekte zich van dag tot dag verminderen, de koorts dagelijks des avonds wederkeerende, tot op den 15^{den} dag der ziekte (naar mijne veronderstelling). Op dezen dag had de zieke bij uitstek veel geslapen, veel *geurineerd*, zeer natuurlijk en zonder *sediment*, had stoelgang gehad, zoo als men die gaarne ziet en bevond zich daags daarop volmaakt wel, ten dien gevolge, dat zij in acht dagen hare gewoone bezigheden hervatten kon.

Ik meende met eene zuivere, en, om de geregeldheid der symptomen, geenszins hoogst-gevaarlijke *zenuw-koorts* te doen te hebben gehad.

In den tusschentijd der wederherstelling van de dochter was de moeder ziek geworden

den en overleed op den *twaaften* dag harer ziekte; bijkans dezelfde toevallen, benevens een zeer hooge graad van zwakheid, hadden zich bij haar vertoond, vermeerderd door eene bijkomende *diarrhaea*, denkelyk ten gevolge van het gebruik van een *clyσμα* met een middenzout, door onachtzaamheid *per os* ingenomen, hetwelk veelligt haren dood mag bespoedigd hebben.

Weinige dagen daarop werd mijne hulp verlangd bij den vader van hetzelfde huisgezin, die, na dezelfde koorts in eenen sterken graad, doch bij steeds geregelde symptomen, te hebben doorgeworsteld, in 14 dagen herstelde en weldra zijne bezigheden hernam.

In het laatst der maand *December*, bij aanhoudende, hooge wind, felle nijpende vorst, ging de ziekte in diezelfde steeg voort en wierp eene oude zestigjarige vrouw op het ziekbed neder en naast hare deur een gezin van man, vrouw en vier kinderen, alwaar de man den 6ten dag overleed: ongeregelde *typus*, voor het overige dezelfde teekenen, na drie à vier weken, herstelling. Nu begon de besmetting duidelyker te blijken. Twee dochters dierzelfde vrouw, een jongeling in een huis, waar eene dier dochters

ters

ters als dienstmaagd diende, alle degenen, die daar aan huis hadden opgepast, de geestelijke, die daar had bezocht en ik zelf lagen bijkans getijktijdig aan dezelfde koorts, doch herstelden, de een spoediger, de ander langzamer, zoo ik meen, echter allen. — Het was in het laatst van *Januarij* 1813 dat ik ziek werd. Gedurende drie maanden verwijderd van de *practijk* weet ik alleen bij geruchten wat in dien tijd voorviel.

Eenige duizend gekwetsten of half bevrozene soldaten, kwamen met *gegangraeneerde extremiteiten*, *colliquative diarrheën* en uitgeputte krachten hier aan: ons *militair Hospitaal*, voor 250 man ingericht, moest, met bijvoeging eener aanliggende *Caserne*, van 600 tot 1000 man op eens bergen en een nieuw *locaal* wierd zelfs daartoe midden in de stad *par urgence* gebezigd, daar het getal eens tot meer dan 1200 gestegen was.

Middelertwyl gaf mij een mijner *Collega's* te kennen, dat de *zenuw-koorts* zeer toenam, en vooral met de kwaadaardigste tekenen, bij *intermitterenden tertianen typus*, en met doodelijke gevolgen zich onder de huisgezinnen der oppassers van het *militaire Hospitaal* verspreidde en bijkans alle die-
ge-

genen aantastte, die de lijdens omringden. Ik hervatte met het begin van *Mei* mijne bezigheden en had in mijne wijken slechts een paar vrouwen aan *typhus*, welke beiden in een besmet huis van tijd tot tijd hadden gewaakt: doch deze twee, waarvan de oudste van ongeveer 60 jaren stierf, waren, zoo 't schijnt, genoeg, om mij den geheelen zomer werk te verschaffen. — Het duidelijke besmettelijke der ziekte deed ons daarvan aan den *Médecin des Epidémies* kennis geven, en de *Onder-Præfect*, door denzelven daarvan onderrigt, zorgde voor de daarstelling van een Tijdelijk Ziekenhuis, onder het bestuur eener opzettelijk daartoe benoemde *Commissie*, voor de zoodanigen, die, naar ons oordeel, door de *contagieuse* koorts waren aangedaan.

Met den 13^{den} *Mei* ontvingen wij in ons nieuw *etablissement* de zieken en, daar de andere *Stads-Med. Doct.* spoedig daarop door dezelfde koorts werd aangetast, zoo werd de bezorging derzelve, onder het opzigt van mijnen ervarenen amptsbroeder VAN ROGGEN, als *Médecin des Epidémies*, aan mij alleen overgelaten.

Wat ik nu daar hoofdzakelijk heb opgemerkt, bestaat hierin: De ziekte kwam den
lij-

lijder aan met oogenblikkelijke *horripilatio*; inzonderheid langs de *spina dorsalis*, sterke pijn in het achterhoofd, dwalende pijnen in de ledematen, meestentijds stomp; algemeene matheid, lusteloosheid, traagheid, treurig uitzigt; gemeenlijk was de tong bruin-geel beslagen, drukking in de *regio epigastrica*, trek tot braking, gebrek aan eetlust en ontlasting, of, schoon zeldzamer, *diarrhaea*; zeer onregelmatige, gemeenlijk kleine, harde pols, koorts, nu eens aanhoudend, dan *remitterend*, dikwijls *intermitterend*.

De *exacerbatio* was gewoonlijk tegen den nacht het sterkst: de ziekte ging in spijt van verschillende geneesmiddelen haren gang: met den *vierden*, *vijfden* dag begon de *patient* te *delireren*, kreeg eene zwarte korst op de tong, veeltijds sterke *diarrhaea*, brandende huid, onstuimigheid in alle bewegingen, wildheid der oogen: bij anderen stil mijmeren, tranende oogen, *subsultus tendinum*, groote neerslagtigheid: den *zesden* dag vond ik meestentijds bij deze klasse van lieden de ziekte op het hoogst en zij stierven, of een gunstige en geruste slaap scheen eene herstelling aanteduiden.

Bij velen klom echter ook de ziekte tot den 8, 10, 15^{den} dag en dezen kwamen er bijna
al-

allen door, en onder de niet behoeftige klasse scheen mij eenigen grond om den 10^{den} dag als het toppunt te beschouwen. Bij meest alle mijne lijders, die herstelden, nam de koorts niet langzaam af, maar hield plotselijk op, zoodanig, dat zij op eens van den dood tot het volle genot der gezondheid terug scheenen te zijn gekomen: edoch hunne krachten vorderden, gelijk van zelve spreekt, een zeer langdurig herstel, hetwelk echter bij een voorzigtig *regimen* en de vermindering van *Contagium* goed genoeg voortging.

Men geloove echter niet, dat bij allen de koorts dezen eenigzins geregelden loop volgde: verre van daar was zij soms ten uitersten bedriegelijk en teekenen van leven en dood als 't ware wisselden, zonder eenige blijkbare oorzaak, zoo snel en spoedig af, dat zelfs de beste arts daardoor elk' oogenblik gevaar liep van te worden bedrogen. -- Ja! in den beginne scheen soms veeleer eene *ephemera simplex* daar te zijn, en gaf somwijlen aanleiding tot de aanwending eener zachte *antiphlogistische methode*: kort echter daarna vertoonden zich de teekenen van eenen geheel tegenovergestelden toestand en noodzaakte tot het gebruik der *inciterende* geneeswijze.

Wij

leen of in verbinding met een *decubitus arnicae mont.*; hetwelk ook afzonderlijk door een' mijner *Collegen* in die *diarrheën* bij uitstek aangeprezen werd.

Ik kan evenwel hier niet voorbijgaan te zeggen, dat bij sommigen, in het begin der ziekte vooral, telkens eenige *liquide ontlasting* plaats had, dat deze geen het minste nadeel en veeleer voordeel deed; terwijl bij anderen de *liquide ontlastingen*, vooral later ontstaande, allergevaarlijkst bleken te zijn en de nadrukkelijkste hulp vorderden.

Een *vesicatorium* in den nek deed de hoofdpijn somwijlen in eens tot eenen geringen graad afnemen. Zij wierden ook aan de kuiten, *biceps brachii*, geapliceerd en de eersten gemeenlijk eenigen tijd opengehouden; *sinapismi* ondersteunden derzelve werking. De kunst-koude *fomentatien* op het hoofd hebben wij bij sterk *delirium* of *comateusen* toestand eenige malen met vrucht aangewend: de *kamfer* behield zijn' ouden, onwedsprekelijken roem en met blijdschap zag ik telkens na weinige *doses*, zijnen gelukkigen invloed, vooral op de drooge tong en brandende huid.

Petechien heb ik niet waargenomen; doch andere artsen bij zeer velen onder de voor-

namere klasse, alwaar de ziekte meer de teekenen der zoogenaamde *febris putrida* scheen mede te brengen: een mijner amptgenooten zeide mij, dat de *petechiae* en het *delirium* veeltijds door hem in *ratione* inpersa waren gevonden.

— Tot de *critische evacuatiën* scheen inzonderheid eenen vrij sterke *epistaxis* in den beginne te kunnen worden gerekend: ook zag ik bij een meisje van 16 jaren de *beterschap* terstond na eenen zeer hevige *metrorrhagie* intreden.

— Moeijelijkheid in de *urin-lozing* bleef bij de meesten lang na hunne herstelling achter, zelfs bij velen, aan welken geene *antharides* waren aangebragt geweest.

— Een mijner *Colleges* behandelde eenen gezonden *plethorischen* jongeling, die aan de besmetting zeer was blootgesteld geweest en, de ziekte geheel voorbij zijnde, in het tijdperk der wederherstelling door eenen *nephritis* werd aangetast, die zoo hevig ontstekingaardig was, dat men verpligt was, de versterkend-voedende *methode* op zijde te stellen, en zich met het beste gevolg van de *antiphlogistische*, ja zelfs van eenen vrij ruime *aderlating* bediende.

— Zie daar niets omtrent den aard, de teekenen

kenen, de geneeswijze der bewuste koorts: nu nog eenige woorden

1.º Omtrent den oorsprong.

Ik voor mij geloof, dat de natheid des najaars en de geweldige vroege ongewone koude der eerste wintermaanden van 1812, gepaard aan de ellende, armoede, nijpenden kommer, zielsgrievende omstandigheden van duizenderleien aard, ons met eene *febris nervosa, putrida*, zouden hebben bezocht, al ware er ook geen *militair Hospitaal* hier geweest; doch ik ben tevens van oordeel, dat het groot aantal van oppassers uit de geringste klasse, bijkans allen vaders of zonen van groote huisgezinnen, welke aldaar zijn vereischt geworden, die ziekte zoo *contagieus* heeft doen worden, als zij zich bij ons vertoond heeft. Deze menschen, te huis slecht gevoed, in het *Hospitaal* door veel vleesch en brood onderhouden, gedurig in den, zelfs bij de beste voorzorg, nooit geheel zuiveren dampkring van zalen vol gewonden levende, geene behoorlijke verschooning hebbende, zich 's avonds naar hunne huizen begevende, waar zij in het ellendigste bedompste vertrek met zes en meer personen den nacht doorbragten, konden, dunkt

dunkt mij, niet anders dan ziek worden en ziekte rondsom zich verspreiden: dit is, mijns erachtens, gebeurd, en dit was, naar mijn gevoelen, de oorsprong der destijds heerschende ziekte.

2.° Omtrent den voortgang. — De ziekte is begonnen zich te vertoonen in de twee laatste maanden van 1812, heeft zich in *Januarij* 1813 als *contagieus* ontdekt en is zulks gebleven tot in het laatst der maand *September* 1813, als wanneer men geene sporen derzelve meer meende waartenemen, en ook het *Tijdelijke Ziekenhuis* gesloten is geworden.

Zij is door alle klassen van menschen in alle deelen der stad verspreid geweest; zij heeft verre meer vrouwen en kinderen, dan mans aangetast; de ziekte nam gemeenlijk bij heet weder toe, bij koeler weder daarentegen af, zoo wel met betrekking tot het aantal der lijders, als tot de *intensiteit* der koorts zelve: zij tastte dezelfde *individus* meer dan eens aan: — dit bewezen mij onder anderen twee vrouwen in mijne praktijk, waarvan de eene in het Ziekenhuis kwam te overlijden.

3. Omtrent de *besmettelijkheid*: — Deze koorts was *contagieus*: bewijzen hiervan,

dat in bijkans alle huizen bij de geringere klasse geene persoon daarvan verschoond bleef, wanneer de ziekte er eens was ingeslopen; dat de lijders, in het Ziekenhuis volkomen hersteld, weder naar dezelfde woningen terug gaande, op nieuw instortten; hetgeen met dezulken, die andere huizen betrokken, het geval niet was; dat de oppassers der zieken, zoo in, als buiten het Ziekenhuis, bijkans allen door dezelfde ziekte aangetast werden.

Door deze koorts werden verscheidene Regtsgeleerden en andere lieden overvallen, die, uit hoofde hunner beroepsbezigheden, aan het *Tribunaal* of op het Stadhuis, (waarachter de gevangenissen, in welke de ziekte bestond, aangrensden) dagelijks te doen hadden.

4.º Omtrent het gevaar: -- dat de ziekte zeer gevaarlijk was, geeft het gezegde genoegzaam te kennen en niemand twijfelde ook daar aan: intusschen is de sterfte naar den schijnbaren graad van hevigheid der ziekte niet buitengemeen groot geweest, daar wij, (om ons hierin, ter meerdere zekerheid, bij de behoeftige klasse alleen te bepalen), van den 13^{den} Mei tot den 22^{en} September 1813, dat is, van de opening van het

het Ziekenhuis tot aan deszelfs sluiting, onder twee honderd en negen zieken vijftieng duizend dooden geteld hebben, waaronder nog verscheidene van hoogen ouderdom, (zoo als uit het hier achter staande laatste algemeene rapport, aan den Minister gedaan, blijken kan) als ook nog drie vrouwen aan *febris hectica* ten gevolge van *gangraena ex decubitu* en één jongen aan diezelfde koorts, bij *gangraena*, veroorzaakt door een *absces* der *glandula parotidea*.

Deze koorts werd verscheidene maanden en andere lieden overvallen, en in de laatste winter beroepsbezigheden, en het Tydwerk of op het Stadhuis, en de gezamenlijke, in welke de ziekte bestond, aangrenzen (dagelijks te hebben).

De Omzigtigheit der zaak: — dat de ziekte zeer gevaarlijk was, heeft het gezegde hoegezaam te kennen en niemand twijfelde ook daar aan: intusschen is de sterfte naar den schijnbaren graad van hevigheid der ziekte niet even groot geweest, daar wij (om ons hierin, ter meerdere zekerheid, bij de behoefte klasse alleen te bepalen) van den 13ten Mei tot den 27sten Junij 1813, dat is, van de opening van

5. Om-

Dep.t des Bouches-du-Rhin.

HOUSSEAU ATAN

Arrondissement de Nimègue.

Canton de Nimègue.

Maladies contagieuses.

	Dans la Ville.	Dans les Prisons
Individus malades au 13 Mai 1813.....	42	—
Attaqués depuis le 13 Mai — 22 Sep- tembre 1813	154	7
TOTAL.....	196	7
Transportés de la ville à l'Hospice du 13 Mai au 22 Septembre.....	161	—
RESTE.....	35	7
Guèris dans la ville ou dans les prisons du 13 Mai au 22 Septembre.....	33	7
Sortis guèris du 13 Mai au 22 Septembre.	—	—
RESTE.....	2	—
Décédés du 13 Mai — 22 Septembre....	2	—
Reste au 22 Septembre 1813.....	—	—

Certifié véritable par

ÉPIDÉMIE CONTAGIEUSE A NIMÈGUE.

ÉTAT GÉNÉRAL du 13 Mai — 22 Sep-
1813.

Dates Inspection rapportée.	TOTAL.	OBSERVATIONS.
—	42	DÉCÉDÉS.
6	167	De l'âge de 1 jusqu'à 10 ans deux individus : 2
6	209	— 10 — 20 — trois : 3
161	—	— 20 — 30 — deux : 2
167	209	— 30 — 40 — un : 1
—	80	— 40 — 50 — cinq : 5
144	144	— 50 — 60 — quatre : 4
23	25	— 60 — 70 — quatre : 4
23	25	— 70 — 80 — trois : 3
—	—	— 80 — 90 — un : 1
		TOTAL..... 25

décès

5.e Omtrent de maatregelen, welke door de politie, op voordragt der geneesheeren, tot stuiting van den verderen voortgang zijn genomen.

a. Is er een tijdelijk Ziekenhuis opgericht geworden, waarin de lijders uit de behoeftige klasse komen konden, en waarheen zij, zoo zij eenige bedeeeling genoten, moesten vervoerd worden, ter hunner genezing:

Het lokaal was voor 40 à 50 personen geschikt, lag vrij afgezonderd, en stond van alle zijden aan den wind bloot.

Zoodra de lijders er in kwamen, werden hunne kleederen met Hospitaal-hemden en mutsen verwisseld en terstond gelucht en gewasschen.

b. Werden de inkomenden zelve behoorlijk gereinigd en geheel gewasschen, daar men, om verschillende redenen, geene baden had kunnen bekomen.

c. Werd de communicatie met de zieken in het Ziekenhuis, zoo streng mogelijk, belet.

d. Werden de lijken in eene, van het gebouw afgelegene en daartoe opzettelijk opgeslagene, loots geplaatst en de excrementen in eenen, insgelijks van het lokaal verwijderden, hoog-gemetselden mestbak geworpen.

e. Werd in de huizen, waar nog zieken, om

om bijzondere redenen waren achter gebleven, de *fumigatiën* van *Guyton-Morveau* van tijd tot tijd -- in het Ziekenhuis, regelmatig, viermaal daags -- bewerkstelligd.

f. Moesten uit de woningen, welke door de *Cantons-Doctoren* als besmet waren aangegeven, de inwoners verder worden verwijderd, de vertrekken dicht gesloten en met meubelen, kleederen enz. aan de bovengezegde heroking, met water verdund door eene kleine warmte aangezet, blootgesteld, vervolgens opengemaakt, gezuiverd, gelucht worden en gedurende drie of vier weken onbewoond blijven.

g. Moesten de oppassers, die in het *militaire Hospitaal*, zoo wel als in het Ziekenhuis ziek werden, aldaar blijven en hunne volkomene genezing afwachten.

h. Werden aan de uitgaande herstelden, zoo veel doenlijk, andere, althans altoos goed gereinigde, kleederen teruggegeven en eindelijk

i. Moesten de gewone *politie*-maatregelen van het zuiver houden van straten, goten enz. -- met meer kracht worden doorgezet.

Deze is eene schets van den *typhus*, zoo als dezelve binnen deze stad in 1812 en 1813 heeft geheerscht, tevens met bijvoeging der middelen, waardoor men getracht heeft de besmette lijdens te herstellen en verdere besmetting voortekomen.

Men zoude zich kunnen verwonderen, dat eene doorgaans prikkelende *methode* in dien *typhus* zoo weinig nadeels schijnt te hebben toegebracht, ja! veeleer in de meeste gevallen met oogenschijnlijk nut te zijn aangewend geweest: iets, hetgeen tegen onze voorgedragene *theorie* zou kunnen schijnen in te loopen: wanneer wij evenwel acht slaan op de verschillende algemeene *constituties*, op de klasse der meeste lijdens, op den mogelijken aard des *typhus*, op de werkzaamheden der goede natuur; dan schijnt ons deze schijnbare tegenstrijdigheid niet zoo geheel moeilijk optelossen. Wij moeten hiertoe letten, zeide ik, vooreerst, op de algemeene heerschende *constitutie*, waardoor aan alle, doch inzonderheid aan *epidemische* ziekten, eene bijzondere rigting gegeven wordt en waardoor, wanneer dezelve ontstekingsaardig is, het karakter van *inflammatie* in meest alle ziekten overweegt, terwijl, wanneer zij tot andere wijzigingen geneigd is, ook die

wij-

wijzigingen op meest alle andere ziekten
haren invloed uitoefenen en daardoor in
eene wezentlijk ontstekingsachtige ziekte som-
wijlen een gansch ander karakter de over-
hand doen nemen. Staat het ons nu vrij
en moeten wij zelfs, met eenen SYDEN-
HAM*, VON HILDENBRAND †, HUFE-
LAND ‡, zoodanige *constitutie* aannemen,
dan is het hoogst waarschijnlijk, dat deze
constitutie destijds in deze streken tot zwak-
heid aanleiding gegeven heeft, daardoor de
lijders zich in eenen zekeren toestand van
verminderde levenswerkzaamheid bevonden
hebben en uit dien hoofde de prikkelende
methode, al vrij vroegtijdig aangewend, niet
alleen geene schade, maar zelfs bij velen
veel nut gedaan heeft, even gelijk zulks in
Duitschland voor eenige jaren meermalen
het geval schijnt geweest te zijn.

Staan wij daarenboven in de tweede plaats
het oog op de klasse der meeste lijders, dan
zal het ons zeer weinig vreemd voorkomen,
dat een groot aantal derzelve door eenen
harden winter, gebrek aan brandstoffen, aan
de

de
* 1. 1.
† 1. 1.
‡ 1. 1.
Ned. pag. 87.

Journ. d. p. H. 1814, Junius.

de verdere eerste noodzakelijke behoeften des levens, verdriet enz. zich in eenen staat van zeer groote zwakheid bevonden en dat een *stadium inflammatorium* bij de zoodanigen niet lang' kon aanhouden, maar weldra eene al te geringe *reactie*, met alle de teekenen van groote zwakheid, moest plaats grijpen, welke de prikkelende en versterkende *methode* dringend vorderde: en het is bij deze beschouwing te minder te verwonderen, dat wij ons in den beginne zoo zeldzaam van *antiphlogistica* hebben meenen te moeten bedienen, daar deze soort van lieden dan eerst gemeenlijk den arts te hulp roepen, wanneer hunne ziekte reeds tot zekere hoogte opgeklommen is, dat is, wanneer de eerste tijdperken zijn afgeloopen. Voegen wij daar nu nog, ten derden bij, dat zeer ligtelijk onder de besmette *typhus*-lijders enkelen kunnen zijn opgenomen geweest, bij welken de *typhus* niet door *Contagium* voortgebracht, maar door andere *causal-momenten* geboren was, of liever, die aan *febris putrida*, *nervosa* enz., doch eigenlijk niet aan *typhus*, althans niet aan *typhus contagiosus* ziek lagen, en bedenken wij eindelijk ten vierden, dat de weldadige natuur dikwerf door rijkelijke bloedontlastingen, matige

diar-

diarrheën en andere middelen de verhoogde levenswerkzaamheid, waar het noodig was, verminderde en daardoor de schade, door verkeerdelijk aangebragte prikkelende middelen veroorzaakt, herstelde; zoo dunkt ons in deze vier omstandigheden genoegzame reden gelegen te zijn, waarom in de aangehaalde *typhus-epidemie* de prikkelende geneeswijze bijkans algemeen, niet alleen schadeloos, maar zelfs met vrucht is kunnen aangewend worden.

In de maand *November* des vorigen jaars deed zich in mijne stads-praktijk weder eene dergelijke koorts op: in een huis, aan de straat palende, waar in 1812 de ziekte eenen aanvang genomen had, werd eene arme vrouw ziek: de eerste dagen had zij sterke aanhoudende koorts en, klaagde bij uitstek over het hoofd, hoestte veel, had eene drooge tong en veel dorst: ik hield de koorts voor *catarrhaal* en gaf haar eene ligte *inf. diaphoretica* met een *vesicatorium* in den nek en *sinapismi* aan de voeten: ik zag spoedig de toevallen afnemen en de lijderesse in drie weken volkomen hersteld: maar op den *veertienden* dag harer ziekte was haar bijkans zeventigjarige vader ziek geworden, benevens een meisje, dat bij haar

had

had gewaakt: nu begon ik voor besmetting te vrezen. De oude man stierf den 6^{den} dag met alle teekenen eener *febris nervosa* bij het gebruik van *camphor.*, *cort. peruv.*, *inf. val. s.* enz. Het meisje, gezond en sterk, klaagde hoofdzakelijk over geweldige hoofdpijn; ook zij had veel dorst en drooge tong: ik liet haar koude *fomentatien* op het hoofd leggen, met azijn wasschen, gaf haar *dec. hord.* met *ac. sulphuricum dil.* en ik zag eenen *typhus*, zoo regelmatig afloopen, als v. HILDENBRAND ons die heeft beschreven, zonder dat ik bijkans eenige geneesmiddelen behoefde aantewenden: dit was ook het geval bij nog twee zusters dezer vrouwspersoon en bij twee jonge lieden in een huisgezin, tot de familie der eersten behoorende en dezelve dikwijls bezocht hebbende: van den *eersten* tot den *zevendenden* dag *inflammatoire* — *catarrhale* symptomen met *affectie* der herssenen, bij welke ik blootelijk een *decoctum alth.* met *acetum vini* verordende: den *zevendenden* dag een sterk zweet, daarna bijkans geheel verdwijnen van alle toevallen en alleenlijk overblijvende zwakheid, welke door eene, hoewel slechts sobere, nogtans voedende *diëet* spoedig in vorige krachten overging. Bij den huisvader
van

van dit gezin gaf ik den *derden* dag *ac. muriat. oxyg. -- aq. depur. -- syr. simpl. aa. unc. jj.*: liet daarvan alle 2 uren een' lepel nemen, gelijk onlangs was aangeprezen geworden: de koorts was den daarop volgenden nacht oneindig heviger en de *patient* des anderen daags — vrij beter, daar inzonderheid zijn hoofd vrij was; ook kreeg hij geene koorts meer; doch — na verloop van weinige dagen ontdekte zich een *anthrax* op zijnen rug, waarvan hij echter ook weldra hersteld schijnt te zullen zijn.

Verdere proeven met gezegd *zee-zout-zuur* heb ik nog niet kunnen nemen: ik kan echter geenszins twifelen, of hetzelfde moet *in initio typhi* wezentlijk *geindiceerd* zijn; te meer daar, zoo als ik reeds heb gezegd, de enkele *azijn* en het *verdunde zwavelzuur*, in den beginne der koorts bij eenigen met goed gevolg, ook door mij, is aangewend geworden. Bij een paar vrouwen in deze zelfde huisgezinnen meende ik, uit hoofde der belangrijke zenuw-toevallen, die zich al spoedig vertoonden en met alle teekenen van zwakheid gepaard gingen, terstond prikkelend-versterkende middelen te moeten bezigen: op het inwendig gebruik van *inf. valer. s.*, *kamfer* en *kina*, gepaard

I

aan

aan wasschingen met *azijn*, aan *sinapismi*, *vesicatoria* enz., zijn zij insgelijks hersteld.

De besmetting schijnt zich niet verder te verspreiden en de drooge koude der maand *Januarij* heeft, geloof ik, te dezen opzigte groot nut gedaan, door ons vooreerst eene ruimere gelegenheid tot waarnemingen te besparen.

Ik moet hier nog met een woord opmerken, dat sinds eenige maanden, onverschillig bij drooge koude, of zacht vochtig weder, zoo volgens mijne eigene waarnemingen, als die van onderscheidene andere *Burger- en Militair-Artsen*, alhier de *constitutio* bij *uitstek ontstekingsaardig* is, en zich dit *karakter* in de meeste voorkomende *acute* ziekten *tegenwoordig* uitdrukt.

VERBETERINGEN.

Pag. 11 reg. 2 v. ond. en in de

noot staat: HILDEBRAND

lees: VON HILDENBRAND.

— 37 in de noot staat: *putridis*

— *confluentibus.*

— 57 reg. 2 v. o. staat: *augusto*

— *augusto.*

— 63 reg. 17 staat: *vogten*

— *vochten.*

— 96 reg. 4 van onderen

staat: *phthisis*

— *phthisis.*

— 104 reg. 10 staat: *bedoelt*

— *bedoeld.*

— 109 reg. 4 staat: *getijktijdig*

— *gelijktijdig.*

— 122 reg. 1 v. o. staat: *werd*

— *werden.*

Op eenige plaatsen

staat:

gewoone
bersoonen
herssenen

lees: *gewone.*
personen.
hersenen.

